

Kritiske Studier i nyere dansk Historie.

AF

ERIK ARUP.

Intermezzo.

BERNSTORFF OG MOLTKE.

SOM jeg i indledningen til disse studier¹ har angivet, var det min tanke, at de kun skulde omfatte to eksempler, et fra 18. og et fra 19. aarh. Den kritik, som prof. Aage Friis i dette tidsskrifts foregaaende hefte² har rettet mod en lille opsats, jeg for syv aar siden skrev om Rantzau-Ascheberg i festskriftet til Edv. Holm³, gør det imidlertid naturligt for mig at dvæle lidt endnu i 18. aarh. og indskyde min imødegaaelse af den forsøgte kritik som et intermezzo. I virkeligheden var ogsaa allerede min „Rantzau-Ascheberg“ skrevet ud fra den samme kritiske grundbetragtning, hvis frugtbarhed jeg i disse studier søger at paavise ved fyldigere eksempler.

Jeg maa imidlertid tillade mig at forudskikke et par bemærkninger om formaalet, formen og grundlaget for „Rantzau-Ascheberg“.

Hovedpunktet heri var ikke, som min ærede kritiker (351) siger, at belyse forholdet mellem Bernstorff og Moltke i 1762, i alt fald ikke for mig; det var et punkt, der naturligt skød sig ind, som min undersøgelse skred frem. Mit formaal var at kaste en noget anden belysning over Rantzau-

¹ H. T. 9 R. I, 130.

² H. T. 9 R. I, 317—354. Jeg henviser til denne afhandling ved at anføre sidetallet i parentes.

³ H. T. 8 R. IV², 3—19

Aschebergs mærkelige skikkelse ved at fremdrage hidtil ukendte data af hans tidligere liv, og navnlig at føre bevis for, at det var *efter ordre*, han foretog sin Petrogradrejse 1762, og ikke, som Holm underligt nok gik ud fra, af egen drift. Den skolede diplomat Vedel havde naturligvis indset det usandsynlige heri og fremsat en vag formodning om, at Rantzau maatte have „modtaget en indirekte opfordring fra København“¹; men det afgørende bevis derfor, som Haxthausens brev til Moltke af 1762 10. maj indeholdt², kendte han ikke. Det kan da kun glæde mig, at prof. Friis saa helt kan anerkende rigtigheden af, hvad der var min lille studies eget hovedpunkt³.

Det var forud bestemt, at intet bidrag til Holms festskrift maatte fylde mere end et ark. „Rantzau-Ascheberg“ vilde i sin oprindelige skikkelse fra min haand fylde to; den maatte altsaa skæres ned til det halve. Med blødende hjerte fjernede jeg da først og fremmest alle modifikationer, alle forbehold og indledende forklaringer, men ogsaa mange

¹ Holm: Frederik 5 I, 297—98. (P. Vedel): Danske Saml. IV, 289—97.

² Aftrykt H. T. 8 R. IV², 18.

³ Prof. Friis bruger i sin indledning 318 ganske vist herom den noget dunkle vending: „han (jeg) fastslog, hvad Edv. Holm havde overset, at det var efter tilskyndelse fra København og ikke efter Rantzaus eget initiativ, at rejsen blev foretaget“. Hvad „en tilskyndelse“ til at udføre et diplomatisk hverv er, ved jeg ikke, hvis det skal være forskelligt fra en ordre, heller ikke forstaar jeg udtrykket »fra København«. Jeg havde, som i teksten nævnt, fastslaaet, at Rantzau rejste efter ordre fra Moltke, og prof. Friis' vending er derfor et højst udvisket referat af mit standpunkt. Ogsaa lyder det jo mærkeligt at bebrejde Holm, at han i 1890erne havde overset, hvad jeg først beviste i 1913. Sagen er, at „tilskyndelsen fra København“ ikke er taget fra min afhandling, men fra Vedels; at Holm havde „overset“ den, kan forsaavidt ikke bebrejdes ham, som Vedel kun havde formodet, ikke bevist. Beviset for, at Rantzau rejste efter Moltkes ordre, var i 1913 nyt, og det var mit. Jeg skal imidlertid ikke lægge vægt paa denne prof. Friis' uheldige gengivelse, eftersom han iøvrigt i hele sin afhandling argumenterer ud fra, at Rantzau rejste efter ordre og dermed accepterer hovedpunktet i min afhandling.

støttende og fuldstændiggørende kildecitater. Deraf kommer det, som jeg indrømmer, at en og anden sætning deri har faaet en formulering, der maatte synes skarpere end nødvendigt, fordi det, der skulde have støttet den, ledet op til den og modificeret den, nu manglede.

Endelig fulgte deraf, at jeg maatte nøjes med en summarisk angivelse af det kildegrundlag¹, min studie var bygget op paa. Dette beklager jeg nu, fordi det har forledet min ærede kritiker til at tro, at jeg — bortset fra den undtagelse, jeg straks skal nævne — ikke har kendt det kildemateriale, han arbejder med, ja endog, hvad der er betænkeligere, til at fremsætte (323 og 354) en paastand om, at jeg ikke skulde have underkastet det kildemateriale, jeg havde, en „udtømmende“ bearbejdelse. Dette sidste, der gøres til hovedanklagen imod mig, maa jeg tilbagevise; der er for at nævne eksempler for mig intet nyt saa lidt i Haxthausens oprindelige forslag om at sende C. V. Ahlefeldt til Petrograd (328) som i indholdet af Kuus' og Abercorns indberetninger (322, 349—50), men disse oplysninger var, omend i sig selv interessante, efter min formening af den karakter, at de kunde undværes. Der var, som det følgende vil vise, langt vigtigere kildecitater, som jeg ogsaa maatte udskyde. Hvad det første punkt, selve omfanget af kildematerialet angaar, har prof. Friis, som han ogsaa lejlighedsvis bemærker (318, anm. 2), arbejdet under gunstigere forhold end jeg. Da jeg skrev for syv aar siden, laa hele dette materiale endnu uordnet i rigsarkivet, og jeg maatte selv finde det frem; det er senere blevet ordnet, og derved er fremkommet foruden Haxthausens originale depecher fra jan.—mai 1762, hvorfor jeg maatte bruge koncepterne — hvad jeg ikke beklager, eftersom disse ved deres bilag er langt mere oplysende og bl. a. netop indeholder koncepten til det afgørende brev til Moltke af 10. maj — ogsaa et læg breve fra Beringskjold til Bernstorff², som jeg ikke har kendt.

¹ H. T. 8 R. VI², 4 anm. 1.

² R. A. T. K. U. A. Rusland A II korrespondanceakter vedrørende mages-

Det er væsentligt disse breve, der afgiver grundlaget for kritikken af min freinstilling af forholdet mellem Bernstorff og Moltke in puncto Rantzau-Aschebergs sendelse. Jeg skal da i det følgende paavise, at de hertil aldeles ingen beviskraft har; jeg mener endogsaa at kunne paavise, at de paa forskellig maade yderligere bekræfter og fuldstændiggør den.

Selve hovedsagen er i virkeligheden saa uhyre simpel, at den ikke synes at skulle kunne give anledning til tvivl. Jeg har — lad mig foreløbig sige: paastaaet, at det var Moltke, der „uanset Bernstorff“ paa eget ansvar og initiativ med Beringskjold som mellemmand gav Rantzau ordre til at rejse til Petrograd og instruktion om formaalet med hans sendelse og om den maade, hvorpaa han skulde søge at opnaa det. Hvad min ærede kritiker mener er det noget vanskeligt for mig at faa fat paa. Jeg ser foreløbig bort fra den tankeforskydning, der bringer ham til at opstille en hypotese om, at det er Beringskjold, der er sendelsens hovedmand, som skal »faa Rantzau med« til Petrograd (333), den skal jeg senere komme tilbage til. Hvad Rantzaus forhold til de to mægtige herrer angaar, siger forfatteren først (333), temmelig bestemt, at det er Bernstorff og Moltke, fra hvem ordren til ham kommer, ganske vist i den forsigtige form: Bernstorff og Moltke har sendt Beringskjold til Rusland . . ., de har paalagt ham at faa Rantzau med til St. Petersburg. Noget efter (337) berettes, at Rantzau meddelte, at han kom *efter opfordring fra København*, ved hvilket højst dunkle udtryk, der senere engang (347) benyttes af forfatteren selv, enhver jo kan tænke sit. Men atter senere (345) er forfatteren klar over, at Rantzau rejste paa grund af et brev fra Moltke, om hvilket brev han nu kun siger, at han „anser det for sandsynligt, at det er affattet efter samraad med Bernstorff“; og til slut (352—53): „Beringskjold medbringer brev til Rantzau fra Moltke“. „Det er muligt, at det er fra Moltke,

skiftet I, 1759—66. Denne henvisning gælder for hele min benyttelse i det følgende af Beringskjolds breve til Bernstorff, der alle findes her.

tanken om Rantzau er udgaaet. Det er muligt, at Bernstorff kan have stillet sig mere skeptisk“ o.s.v..

Den svæven og uklarhed, der er over disse vendinger, har nu sin naturlige aarsag deri, at min ærede kritiker dog indser, at den position, hvorfra han helst vilde fægte, er ganske uholdbar. Endnu skarpere end jeg hævde, at Rantzau rejser efter ordre, vilde han helst kunne sige: efter ordre fra Bernstorff. Men det er nu engang ugørligt; Haxthausens brev til Moltke af 10. mai 1762 indeholder nemlig den sætning: *ce n'est que . . . par une obéissance complete aux desirs et volontés de Votre Excellence, qui par Beringskiold lui sont parvenues, qu'il s'est rendu ici* — en sætning, der uomstødelig i sig selv sættes i anførselstegn derved, at Haxthausens brev af samme dato til Bernstorff ikke med et eneste ord eller en eneste vending antyder, at Bernstorff har haft mindste del i denne ordre til Rantzau¹. Om dette hovedpunkt kan der da aldeles ingen tvivl herske: ordren til og instruktion om sin rejse til Petrograd har Rantzau faaet fra Moltke, der har sendt dem til ham med Beringskjold.

Derfor maa min ærede kritiker saa hastigt opgive den stærkeste position og foretage et tilbagetog til den betydelig svagere: ordren til Rantzau var skrevet og sendt af Moltke, men efter aftale med Bernstorff, ja han maa endda straks opgive et udenværk ved at supponere, at Bernstorff var temmelig skeptisk overfor hensigtsmæssigheden deraf. Nu bør vi ikke overse, at allerede denne formodning — for ikke at bruge udtrykket hypotese, eftersom prof. Friis (352—54) synes at anvende denne betegnelse in vim derogatoriam, skønt den dog ellers ikke er helt ilde anset i videnskabelig forskning — udkaster et mærkeligt billede af forholdet mellem et lands udenrigsminister og dets konges overhofmarskal. Overhofmarskallen og ikke udenrigsministeren giver en mand ordre og instruktion til udførelse af et diplomatisk hverv af den største betydning ikke blot

¹ H. T. 8 R. IV², 17—18.

for landets udenrigspolitik, men for dets hele velfærd, paa trods af udenrigsministerens skepsis, men ganske vist efter „aftale“ med ham.

Hvor er nu beviset for formodningen om denne aftale? Af kildesteder, der kunde tjene til direkte bevis derfor, anføres ikke et eneste, og saadanne lader sig heller ikke anføre, fordi de ikke forekommer i kilderne. Min ærede kritikers bevis er alene et ræsonnement, der enkelt opstillet lyder saaledes: brevene fra Beringskjold til Bernstorff¹ viser, at Bernstorff var vidende om, at Bering-skjold overbragte Rantzau ordre fra Moltke om at paatage sig en diplomatisk mission til Petrograd, *ergo* skete dette efter aftale mellem Moltke og Bernstorff, Moltkes ordre var Bernstorffs ordre.

Tilbageslutninger fra nutidslivet har ofte en særdeles orienterende kraft, naar det gælder ræsonneren om fortidige forhold. Omsat til vore dage vilde dette ræsonnementsbevis tage sig saaledes ud: hvis om halvandet hundrede aar en historiker finder et læg breve, hvorved udenrigsminister Erik Scavenius af, lad os sige et medlem af mellemslesvigsk udvalg, bliver underrettet om og holdt à jour med udvalgets sendelse af grev Bent Holstein til Paris, saa har denne historiker ret til deraf at slutte, at grev Holsteins sendelse altsaa skete efter aftale mellem udvalget og udenrigsminister Erik Scavenius. Jeg er overbevist om, at min ærede kritiker vil mene, at en historiker, der drog en saadan slutning, ikke var tilstrækkelig skolet i historisk kritik.

Men nu er sagen jo den, at hvad Bernstorff faktisk har vidst eller været uvidende om, er i denne forbindelse aldeles ligegyldigt. Spørgsmaalet er alene: hvilken viden kunde han lægge for dagen i sin egenskab af udenrigsminister og da

¹ Det synes, som om prof. Friis (332) mener at maatte henstille det som tvivlsomt, om de i rigsarkivet bevarede breve fra Beringskjold har været adresserede til Bernstorff, men til denne tvivl er der aldeles ingen grund, eftersom saa at sige de alle er forsynede med Bernstorffs modtagerpaategning.

først og fremmest i sine ordrer til Haxthausen? Det er dog ikke noget sjældent forekommende tilfælde, at en udenrigsminister ved en hel del mere, end han kan lade sig forlyde med. Og her var forholdet det, at Bernstorff ifølge forretningsordenen af 1749¹ var i den for en udenrigsminister højst ubehagelige stilling at maatte forelægge alle indkommende depecher og formentlig ogsaa alle udgaaende ordrer for overhofmarskallen; prof. Friis i alt fald nærer ingen tvivl om, at forretningsordenen ogsaa i praksis overholdtes efter sin ordlyd, saa at virkelig alle udgaaende ordrer gennemlæstes af Moltke (352)². Spørgsmaalet bliver da: hvor meget af sin faktiske viden kunde og vilde Bernstorff i dette tilfælde lægge for dagen overfor Moltke?

Derfor undgik jeg ogsaa i 1913 at udtale mig om spørgsmaalet om Bernstorffs faktiske viden, fordi det var ganske irrelevant; jeg skrev f. e. „uanset Bernstorff“ i stedet for „Bernstorff uafvidende“, men jeg maa indrømme, at jeg var tilbøjelig til at mene, at det først var i marts, at Beringskjold kom til København, og først i april, at Bernstorff fik noget at vide om Rantzaus sendelse, og da, formodede jeg, nærmest af Moltke selv³. Nu foreligger dette spørgsmaal oplyst; af Beringskjolds breve til Bernstorff fremgaar det uimodsigeligt, at denne allerede under Beringskjolds ophold i København 8.—18. febr. af ham er blevet underrettet derom. Denne kendsgerning kan imidlertid ikke bruges til støtte for en paastand om, at Moltke og Bernstorff i de dage eller tidligere traf nogensomhelst aftale.

I sin iver for at fastslaa den mest fuldstændige enighed

¹ Friis: Bernstorfferne og Danmark II, 32. Citeres i det følgende Friis.

² At Moltke netop i denne tid læste Haxthausens depecher, bevises ved hans brev til Bernstorff af 1762 ²⁶/₅: j'ai l'honneur de remettre à V. E. les lettres de la poste de lundi et la première part des dépêches de mr. le comte d'Haxthausen. Bernst. Pap. II, 352. Jeg er, som det fremgaar af teksten, ogsaa ganske enig med prof. Friis i, at Moltke ogsaa læste de udgaaende ordrer fra Bernstorff til Haxthausen.

³ H. T. 8 R IV², 12, 15.

mellem Bernstorff og Moltke bliver prof. Friis imidlertid ikke staaende ved denne formodning, men gaar videre til at meddele (333), at den ukendte aftale mellem dem gik ud paa at sende Beringskjold til Rusland, „for at han gennem sine forbindelser skulde arbejde for en god løsning af den holsten-gottorpske sag“, og at han „skulde faa Rantzau med til St. Petersburg“, saa at altsaa ikke denne, men Beringskjold var sendelsens hovedmand¹. Denne formodning er nu saa meget forunderligere, som min ærede kritiker synes at være enig med mig i, at det formaal, man vilde naa ved sendelsen i det hele taget, var en virkeliggørelse af den bl. a. af Haxthausen i et privatbrev af 9. jan. skitserede tanke om til Petrograd at sende en mand, der ved sin optræden og hele væremaade kunde tænkes at faa en rent personlig indflydelse paa Peter. 3². Ud fra dette synspunkt ligger formodningen om, at ikke Rantzau, men Beringskjold skulde kunne være sendelsens hovedmand, ganske udenfor mulighedernes grænser; jeg kan overhovedet ikke forklare mig dens opstaaen hos min ærede kritiker paa anden maade end ved at antage, at hans evne til levende at forestille sig de personer, der her er tale om, et øjeblik har svigtet. Der var ganske sikkert indenfor de diplomatiske

¹ Derfor betegnes sendelsen ogsaa af prof. Friis (334) som »den bering-skjold-rantzauske«, (327) som den »beringskjoldske«.

² Det, som Haxthausen ønsker, er en mand, der kan øve en rent personlig, suggestiv indflydelse paa den gale Zar, det er hvad han udtrykker med betegnelsen »qui peut vivre avec quelque éclat«. Prof. Friis' bemærkning (328) om, at det kunde Rantzau paa grund af sine ødelagte økonomiske forhold aldeles ikke gøre, træffer derfor helt ved siden af. Hovedbetingelsen er, at manden er officer, fordi Zaren kun var tilgængelig for en militær tankegang, derfor foreslaar Haxthausen C. V. Ahlefeldt, men paa det punkt var Rantzau sikkert at foretrække for Ahlefeldt, Haxthausen kunde blot ikke falde paa at tænke paa ham. De ødelagte økonomiske forhold spiller i denne forbindelse, hvor sendelsen dog vel betaltes af staten, ingen rolle, og iøvrigt bør man sikkert ikke gøre for meget ud af dem, naar talen er om statsmænd fra denne tid; dem delte Rantzau jo f. e. med Fr. Chr. Rosenkrantz for ikke at tale om Bernstorff selv.

og politiske kredse i København og Petrograd i 1762 ingen, der kunde tænke sig at sammenstille grev Rantzau og Magnus Beringskjold paa en saadan maade, at den ene kunde træde i stedet for den anden, endsige den sidste blive den første i en diplomatisk mission. Grev Rantzau, en af de fornemste holstenske adelsmænd, kunde nære haab om at komme i direkte og virkelig personlig forbindelse med kejseren; derfra var den fallerede lybske købmand, der nu var en betalt spion, absolut udelukket, selv om han, vorherre maa vide hvorledes, havde skaffet sig en hofraadstitel. Overhovedet har jo til alle tider indenfor den diplomatiske verden skellet været skarpt og uoverstigeligt mellem dem, der er kvalificerede til at være virkelig agerende hovedpersoner, og saa den talrige klasse af hjælpearbejdere, sekretærer, eksperter, agenter ned til de halvt eller helt foragtede egentlige spioner. Til den sidste gruppe hørte Beringskjold, til de agerendes klasse Rantzau; de var anvendelige hver til sit arbejde, men en tanke om, at de skulde kunne ligestilles eller ombyttes, vilde i 1762 forekomme ganske absurd. Dette behøver sikkert intet bevis; saadanne kan dog let fremskaffes. I en depeche af 27. april omtaler Haxthausen dem begge; medens han heri helt igennem udtrykker sig med stor *dédain* om Beringskjold, „som allerede i lang tid har staaet i slet ry her og ikke har nogen anden støtte end venskabeligt forhold til en mand, der er i unaade“, siger han om Rantzau, at „eftersom Deres excellence (Bernstorff) bevarer en fuldstændig tavshed om grev Rantzaus ankomst og maalet for hans mission, har jeg ikke kunnet lade være at tillægge ham den hensigt, at han vilde indtræde i karrièren her, men det har han paa det kraftigste fralagt sig, og jeg vil heller ikke tiltro ham at have fattet en saadan beslutning¹.“ Man ser heraf ganske tydeligt for-

¹ R. A. Haxthausens dep. nr. 105 1762 ²⁷/₄: Beringskjold, qui déjà depuis si long tems est icy en mauvaise odeur et sans autre appuy que l'amitié d'un homme disgracié . . . Comme V. E. garde un silence parfait sur l'arrivée et le but de la mission du c^{te} Ranzau je n'ai

skellen i Haxthausens betragtning af de to mænd: Beringskjold er en ganske ligegyldig person i laveste plan, Rantzaus uforklarede optræden vækker derimod straks og ganske naturligt hos Haxthausen en tanke om, at nu vil Rantzau naturligvis ind i en diplomatisk karriere.

At Moltke eller Bernstorff skulde have vurderet de to mænd anderledes end Haxthausen er utænkeligt. Nu ser jeg ganske vist nok, at prof. Friis som forklaring af Bernstorffs anvendelse af Beringskjold ved denne lejlighed anfører (329), „at vurdering af mennesker, særlig af denne art mennesker, var ikke hans (Bernstorffs) styrke“, ligesom ogsaa, at denne samme karakteristik af den store udenrigsminister i det nylig udkomne andet bind af Bernstorfferne og Danmark udvides til almengyldig forklaring af det mærkelige forhold, at Bernstorff atter og atter kom i kast med og holdt haanden over aabenbare svindlere¹. Det faar nu være som det vil; i dette tilfælde vilde det i alt fald være uretfærdigt at tillægge Bernstorff en saadan for en udenrigsminister kompromitterende mangel paa menneskekundskab alene for at gøre en unødvendig formodning sandsynlig. I ordren af 22. maj omtaler Bernstorff selv Rantzau som „un homme de naissance et de distinction“, men i den af min ærede kritiker citerede udtalelse (330) af Bernstorff i ordren til Haxthausen af 1. febr. 1762 har vi jo hans egen fuldstændig korrekte vurdering af Beringskjold. Den lyder i sin helhed: Hører De ikke mere tale om Beringskjold, fra hvem jeg i to maaneder ikke har faaet efterretninger. Jeg er vis paa, at hans hensigter er gode. Han vil kun kunne være os til liden nytte, da han

pu lui croire autres vues que de vouloir entrer ici au service, mais il m'en a absolument desabusé et je n'aime pas non plus le croire capable d'une pareille resolution . . . il n'est peut être pas impossible qu'il ne reussisse et parvienne à captiver le monarque Russien. Je le souhaite cependant plus que je ne l'espère.

¹ Friis II, 45, 51, 226—28, 251, 254, 266: Men hvad der falder i øjnene, naar man følger Bernstorffs virksomhed paa disse omraader, er hans ringe menneskekundskab, hans naive godtroenhed og altfor lyse syn.

staar daarligt med Saldern og kun har tilhold hos Brockdorff, men man kunde dog altid faa et og andet at vide gennem ham“. Netop rigtigheden af denne vurdering udelukker formodningen om, at Bernstorff skulde kunne tænke sig at sende Beringskjold i diplomatisk mission til Petrograd og saa „paalægge ham at faa Rantzau med.“ Bernstorff kunde tænke sig at anvende Beringskjold som spion og budbringer, eventuelt ogsaa i Rusland, men aldrig til en egentlig diplomatisk mission; der er selvfølgelig heller ikke noget steds i kilderne nogen antydning af, at en saadan er ham betroet. Selv om min ærede kritikers første formodning: at Bernstorff har kendt og billiget Moltkes ordre og instruktion til Rantzau, holdt stik, har Beringskjold ogsaa efter Bernstorffs tanke i dette forhold kun skullet være overbringer af ordren, ikke deltager i missionen, end mindre dennes hovedmand.

Selve Beringskjolds breve til Bernstorff fortjener imidlertid et nøjere studium, end min ærede kritiker synes at have underkastet dem; jeg maa tilstaa, at jeg ikke forstaar, paa hvilken maade han har læst dem. Jeg skal i det følgende blot anføre, hvad de indeholder til belysning af forholdet mellem Moltke og Bernstorff indbyrdes og mellem disse og Beringskjold.

Bernstorffs netop anførte meddelelse af 1. febr. til Haxthausen — og til Moltke, der læste de udgaaende ordrer — om, at han i to maaneder intet har hørt til Beringskjold og, som det synes, ikke engang ved, hvor i verden han er, er nu noget besynderlig, eftersom Bernstorff 22. decbr. 1761 har modtaget et brev fra Beringskjold, dateret Danzig 5. decbr. Bernstorff har med højstegen haand noteret datoen 22. decbr. paa brevet, saa derom er der ingen tvivl; vil vi redde hans sandfærdighed 1. febr., maa vi paastaa, at han regnede ikke fra modtagelsen af brevet, men fra dettes datum 5. decbr. Netop dagen efter, 2. febr., modtager Bernstorff imidlertid atter et brev fra Beringskjold, dateret Danzig 16. jan., hvori denne skriver: Denne betydelige forandring,

som nu er forefalden og ventelig længe føren dettes ankomst er bekiendt, kunde vel have udfordret min snarest muelige afrejse derhen efter min indsigt og icke været Dem utienligt, men en hovedaarsag forbyder mig det og viser umueligheden. Jeg antræder altsaa min afrejse herfra i morgen til Dem, som jeg fortsætter paa det allerhastigste mueligt; og findes det da bedre der end hos Dem at være, kand De gjøre det mueligt; da jeg icke heller af nogen tvang skal holdes fra dette mit forsæt.

I brevet af 5. decbr. havde Beringskjold meddelt, at han vilde retournere til København. Dette brev af 16. jan. synes at forudsætte et svarbrev fra Bernstorff, hvori denne har henstillet til ham i stedet for at gaa til Petrograd. Da Bernstorff skriver 1. febr. til Haxthausen, tænker han sig, at Beringskjold har efterkommet denne henstilling og derfor maaske nu er indtruffet, men det er ham om at gøre, at baade Haxthausen og Moltke faar det indtryk, at forbindelsen mellem ham og Beringskjold for tiden er løsnet. Dagen efter faar han at vide, at der er en »hovedaarsag«, der har bevirket, at Beringskjold i stedet for at rejse til Petrograd rejser til København. Kan denne hovedaarsag være andet end Moltkes kaldelse?¹ Da Beringskjold ikke ved, hvad Moltke vil ham, nøjes han med at sige, at han i og for sig er villig til at gaa til Rusland, og at ingen eventuel »tvang«, altsaa fra Moltkes side, skal hindre ham deri; ogsaa stoler han paa, at Bernstorff altid vil kunne gøre hans Ruslandsrejse mulig. Saa meget fremgaar i alt fald af sammenholdelsen af disse brevcitater, at det ikke kan have været Bernstorff, der i enighed med Moltke gav Beringskjold ordre om at komme til Køben-

¹ Friis skriver (330): Ved nytårstid havde denne (Beringskjold) været ved fra Danzig at søge ind i Rusland, men midt i januar rejste han pludselig til Hamburg og derfra i den største hemmelighedsfuldhed til Danmark under foregivende af familieanliggender. Jeg formoder, at dette skal være et referat af Beringskjolds brev af 16. jan., hvori da »hovedaarsag« er gengivet med »familieanliggender«.

havn for at modtage nærmere instruktioner om den sendelse, de agtede at betro ham; Bernstorffs bemærkning til Haxthausen af 1. febr. bliver jo ganske uforstaaelig, hvis man antager, at han allerede da forlængst i samraad med Moltke havde givet Beringskjold en saadan ordre. Nej, de to statsmænds ordrer havde krydset hinanden, Bernstorff vilde have ham fra Danzig til Petrograd samtidig med, at Moltke kaldte ham til København. Bernstorff anede ikke, at da han 1. febr. skrev til Haxthausen om Beringskjold, havde denne allerede passeret Hamburg paa vej til København.

Dette fremgaar ogsaa af et brev, som Beringskjold 29. jan. tilskrev Bernstorff fra Hamburg: Sluttes jeg ret, saa er en samtale med Dem icke alene den største ære for mig, men endog høyst nødvendig, og i saa fald min ankomst og ophold dog ikke tienlig, huilket dog icke kand forties. Men af to onde ting har jeg udvalget det beste efter min ringe indsigt og vil søge saa meget som mueligt at skjule min nærværelse. — Det er klart, at hvis det var Bernstorff selv, der havde kaldt ham til København, kunde der ikke være tvivl om, at det var en samtale med ham, rejsen gjaldt; nu er en saadan vel højest nødvendig, men dog ikke rigtig vel overensstemmende med hele Beringskjolds rejse til og ophold i København, selvom det ikke vil kunne skjules, at han har talt ogsaa med Bernstorff. Formaalet med hans rejse er samtale med Moltke, men af to onde ting har han valgt det bedste, nemlig hellere ogsaa at tale med Bernstorff end at undgaa en saadan samtale, selvom den maatte blive bekendt for Moltke.

Fra selve opholdet i København er der ikke andet end anmeldelse af ankomst 8. febr., en meget dunkel, men næppe betydningsfuld billet af 13. febr. og en opskrift af 16. febr. af en nøgle til en af de i 18. aarh. saa yndede lønskrifter, hvor Bernstorff som overskrift har skrevet: chiffre med Beringskjold d. 16. februar 1762, medens maa-ske Beringskjold selv har skrevet:

Martin Østrup — Østerig
 Povel Rohland — Rusland
 Friedrich Haül — Preuszen
 Ferdinand Juncker — Frankrige
 Daniel Constantz — Dannemark
 Simon Althøwer — Sverige
 Erich Harton — England

Cavalerie — heste
 Infanterie — øxen
 Lette trupper — sviin og faar
 Artillerie — steen
 Floden — fiskedamme

Den fantasi, der laa bag denne lønskrift, var, at de forskellige lande skulde i korrespondancen betegnes som gods-
 ejere, deres militære og politiske forhold som dispositioner
 om godset og dets besætning; selvom derfor nøglen kun
 indeholdt en kort række direkte omskrivninger, vilde et
 brev, der i sine udtryk maatte gaa ud herover, altid blive
 forstaaet af den intelligente læser, der ud fra det hele fan-
 tasibillede formaaede at slutte sig til de enkelte metaforers
 øjeblikkelige betydning. Forøvrigt blev nøglen suppleret i
 et brev fra Beringskjold af 10. marts med betegnelser for
 Polen og Pommern.

18. febr. rejste Beringskjold fra København, 26. febr. var
 han i Hamburg, 1. marts i Perleberg, 5. marts i Berlin, 10.
 marts i Danzig eller i alt fald nær derved, og her opholdt
 han sig til 25. marts. Efter udflugten til Königsberg ankom
 Beringskjold allerede 8. apr. atter til København.

De breve, Beringskjold har sendt Bernstorff under rejsen
 og næsten daglig under opholdet i Danzig, indeholder for
 størstedelen spionageberetninger om de russiske hæres stil-
 linger og styrke, om forholdet mellem Rusland og Preussen
 o. s. v. Som regel anvendes lønskriften, men hvor dunkel
 den gøres, afhænger i hvert enkelt tilfælde af, hvor sikker
 Beringskjold anser forsendelsesmaaden for at være; om det

brev, hvori selve nøglen suppleres, bemærkes da ogsaa udtrykkeligt, at det sendes med et meget sikkert bud. Brevene indeholder imidlertid ogsaa, som af prof. Friis bemærket, meddelelser om Beringskjolds særlige sendelse til Rantzau; ogsaa disse er undertiden en clair, men oftest i lønskrift. Det vil derfor være nødvendigt, at jeg først forelægger selve teksterne, d. v. s. alle de dele af de Beringskjoldske breve, der, saa vidt jeg kan se, indeholder meddelelser herom.

Nr. 1 brev fra Hamburg, dat. 26. febr., modt. 2. marts: Brockdorff har altsaa nu de holsteinske affaires allene, atter et nyt bevis, som kand bestyrcke noget af, hvad jeg forud har haft den ære at sige Dem. Derimod har hand faaet en nye rival i mr. Sal.

Nr. 2 Danzig 13. marts, modtaget 26. marts: Og siger skribenten til sin læsere: det hendte sig i den 2. og 3. maaaned, at den gode Constantz sendte en ganske liden oxendrivere til det stæd som var et fast stæd hvor skribenten skrev denne historie, af hvad aarsag skulle vel være en stor hemmelighed, men almuen som var begierlig at vide aarsagen til denne ox.dr. ankomst giettede den rette aarsag strax efter 2 dages forløb som skribenten selv i sin tid hørte med mere som var Constantz efter skribentens mening højstskadelig i henseende til denne liden oxendriveres ophold, da hand icke hafde de egenskaber, som af en person udkrævedes der i slige forretninger brugtes og allermindst paa et stæd som skribenten siger til sin læsere hvor 1000 falske rygter udbredes, naar et eneste sandfærdigt ankom. Og siger skribenten til sin læsere: tænk icke at ieg sagde det af nogen anden aarsag end som den følgende tid har vist og skal vise at være sandheder og for Constantz bestes skyld læseren berettet; thi samme person har ellers mange gode egenskaber, men til det som hand nu er kaldet saa uskicket som det femte hiul til vognen; og endydermere siger skribenten: min læsere maa nu dømme hvad den vil, saa skal fremtiden viise, at det skribenten i de dage skrev vare sandheder; ja de som har bragt den person i forslag

til de ting ere enten udygtige mennsker til at udvælge saadan en person eller utroe tienere af Constantz; at ieg gaar saavidt med min historie, siger skribenten til sin læsere, maa undskyldes, thi det skeer alt af en oprigtig zèle for C. hvem hand vist og alleene wor tilgiven . . .

Nr. 3. Danzig 17. marts, uden modtagerpaategning: Det som skulle være no. 2 sendte ieg Dem under den 13. mar. men ieg finder icke de originale documenter her hvorefter ieg seer at kand continuere herfra Dem til nytte; jeg gaar altsaa herfra saasnart ieg kand faa den bevidste mestersvend gr. R. med eller i det mindste at hand strax efter mig er reise-færdig; hvad De af mig har forlangt ieg her og paa weyen hvor ieg med mestersvenden gr. R. hengaar skulle indkiøbe, udfordrede nødvendigt hvad ieg i dag har trasseret neml. de 800 hamburgsk cour. paa den, som Deres ven gr. M. sagde at jeg skulle trassere, og naar hand derom for Dem sig forespørger i henseende til hans forhold derom, tviler ieg icke paa, at De jo derom giver ham den nødvendige ordre og om det forlanges, skal De igien blive betalt.

Nr. 4. Danzig 20. marts, modt. 3. apr.: Wilde ieg belade Dem med spargements, som her holdes for sandt, da kunde ieg i dag vel have sendt Dem en continuation af no. 3, mens De faar vel en del deraf fra Constanz den liden oxen-drivere og som ieg altid troer det mindste af; thi den som kiender Rohland ret og hans godsbeskaffenhed kand bedst døme om dets rette hensigter. Jeg for min deel kunde alt have gaaet herfra for mere end 8te dage, men den bevidste ven, der gaar med, kand icke blive færdig førend onsdag eller torsdag den 24. eller 25. mart., da reisen er vist determineret herfra og snarest mueligt skal blive fortsat, som er højst nødvendig. Enden skal viise om ieg gjør ret eller uret; De maae icke tænke at ieg holder min reise comp. for den mand, ieg kand udrette med, hvad ieg ønsker hos Rohland, nei ingenlunde, men ved ham haaber jeg sickert at faa weyen saaledes baanet, at fornuftige folck tør vove sig paa den, da ieg ellers vist veed, at weyen til at komme

derhen hvor De selv for hr. Constantz skyld ønskede sig at komme, er saa besværlig, at ieg icke i dette foraar kunde faa nogen tilforladelig efterretning om dens sande beskaffenhed, og mindre faae nogen af Rohlands oxendrivere, der kunde være Const. venner, til at køre paa den. Vil lycken icke aldeles være mig contraire, da tør ieg forsickre Dem forud at faae denne besværlige wey i dette foraar, føren frosten gaar af jorden, saaledes tilkiørt, at De vist fremdeles som De forhen uden hyklerie at sige vil blive min ven og hvorpaa ieg fra Dem har større prøver.

I saa fald haaber ieg at ingen og allermindst gr. M. af hr. Const. oxendrivere, som kiender mig, skulle blive mig imod og faar ieg først naar ieg kommer til Hagbaum (?) eller Rohland self sikkerhed, at weyen kand kiøres uden fare for Const., da maae De eyheller lade mig blive siddendis paa half weyen om postcoursen (eller posthestene) skulle blive kostbare siden weyen er ond; ieg skal derimod betinge Dem saa billigt som mueligt er. Jeg haver som foran er meldt det beste haab at faae weyen baanet saaledes, at den efter Deres ønske og nærværende foraars omstændigheder kand kiøres og banes; vender lycken, som det eneste ieg befrygter, imod ald forhaabning mig ryggen, saa er ieg forsickret, at De dog icke forlader mig, da De og betiids skal faae weyens beskaffenhed at viide og De i nødsfald kand kiøre en anden wey, som kand efter omstændighederne være best tienligt; imidlertid troer og haaber ieg vist det første. Men ieg er et menneske og kand paa reisen, som jeg foretager mig, med døden afgaae eller blive saa uformuende, at ieg icke kand komme til at reise tilbage igien; da ieg beder, at De og gr. M. efter givne løfter icke forlader mine, som ere Dem nærmest, i saa dyre og kostbare tiider.

Nr. 5. Danzig 24. marts, uden modtagerpaategning. Jeg gaar i morgen herfra, da ieg nærmere har den ære at meddele Dem, hvorledes min reise udfalder, naar ieg kommer, hvor ieg agter mig hen; den bevidste ven er nu og endelig bleven reiseferdig; ieg maa nu tilstaa, hvad De ved seneste

samtale i det mindste et par gange sagde mig, at jeg ikke kiendte ham ret den tiid, hvilcket ieg siden til visse har lært; icke destomindre maa ieg tilstaae, at det for mig for nærværende tiid er et malum necessarium, og ingen skal lide noget derved uden ieg som ieg endog vil haabe kommer vel ud med ham paa den fod, som ieg har sat mig med ham, og gerne lider ieg alting, naar ieg ickun kan naa mit øyemercke som ieg haaber om icke aldeles, i fald lycken icke vilde, saa dog saa, at min gamle fader havde nytten deraf. Det edict, som under den 25. febr. i St. Pet. er udkommen haaber og yenter sichert De længst har genpart af. Naar det bliver holdet, er min beste fader sicher.

Disse brevudtog synes mig tilstrækkeligt at vise, hvor alvorlige vanskeligheder selve tekstfortolkningen af kilderne til 18. aarh.s historie bereder forskeren, og hvor nødvendigt det vil være, at ogsaa her en indtrængende og methodisk kritik af kilderne afløser den skønsmæssige vurdering af dem, som endnu prof. Aage Friis finder tilstrækkelig og alene arbejder med. Inden Beringskjolds breve benyttes som kilde, bør historikeren naturligvis have gjort et indtrængende studium af det sprog, han anvender i sine breve, fordi han alene ud derfra kan naa til den rigtige fortolkning af de enkelte vendinger, og strengt taget burde dette studium omfatte samtlige kendte breve fra Beringskjold til hans forskellige korrespondenter.

Naar studiet af hans brevstil her begrænses til de ovenanførte brevuddrag, bliver det unægtelig ikke udtømmende, saa at fuld sikkerhed i fortolkningen ikke overalt naas; men jeg er i defensiven og maa have ret til at nøjes med, hvad der er tilstrækkeligt til forsvar. Det er klart, at i disse brevuddrag benytter Beringskjold flere sæt lønskrift. Det ene kender vi heldigvis fra nøglen af 16. febr.; deraf ved vi, at Rohland er Rusland, hans gods det russiske rige, og at Constantz er Danmark, den danske konge eller den danske regering. Imidlertid kan man ikke være sikker paa, at nøgleordene altid anvendes i deres ligefremme betydning;

vi skulde efter nøglen tro, at „oxendrivere“ betyder „infanteriofficerer“, men brugen af dette ord i brevene, særlig i brevet nr. 4, hvor det endog benyttes om selveste overhofmarskallen, viser os, at det kan betyde dels gesandt, dels politikere og statsmænd i det hele taget, saa at Rohlands oxendrivere betyder russiske statsmænd eller vel snarere Petrograder politikere. Betydning af gesandt maa vi tillægge ordet oxendrivere i brevet nr. 2; naar der her tilføjes adjektivet liden eller ganske liden, gaar vi vel næppe fejl, naar vi oversætter dette ved ekstraordinær. Men kun saa langt hjælper nøglen af 16. febr. os; betegnelsen „mestersvend“ for grev Rantzau i brevet nr. 3 hører ikke herhen, men er en reminiscens af en tidligere lønskrift mellem Beringskjold og Bernstorff, der er bevidnet ved et par ældre breve, hvor de som billede for det politiske og diplomatiske arbejde har brugt opførelsen af en bygning, saaledes at de forskellige forholdsregler er arbejder ved bygningen, medens de danske gesandter eller politiske agenter, der omtales, betegnes som mestersvende og svende. Derfor tror jeg ogsaa, at betegnelserne „min gamle fader“ og „min beste fader“ i brevet nr. 5 er reminiscenser af en ældre aftalt lønskrift, hvor fader betød Bernstorff, bedste-fader den danske konge eller den danske regering.

Men dermed er lønskrifternes antal ikke udtømt, i brevudtogene fremtræder endnu to lønskrifter; kun kan man her være i tvivl, om de tidligere har været aftalt eller benyttet, eller om Beringskjold opfinder dem for tilfældet og saa løber an paa, at Bernstorff nok vil forstaa dem. Den ene er særlig fremtrædende i brevet nr. 2, men benyttes dog ogsaa i nr. 3. For denne er udgangspunktet, at det politiske arbejde lignes ved affattelsen af en „historie“, Beringskjold er »skribenten«, Bernstorff hans „læser“, forholdsreglerne betegnes i nr. 3 som „originaldokumenter“, paa grundlag af hvilke historien affattes; „sandheder“ i historien er forholdsregler eller handlinger, der er til gavn for læseren, at „skrive“ er i det hele taget at foretage handlinger. Men ogsaa her kan

disse udtryk nu og da bruges i lidt anden betydning; i forbindelsen: at jeg gaar saa vidt med min historie maa undskyldes, betyder historie jo sikkert: personlig meningstilkendegivelse fra Beringskjolds side. Et særtræk ved denne lønskrift er, at den søger at kaste et skær af fortid over historien, saa at hvad deri berettes synes at gælde noget forbigangent. Derfor er begyndelsen helt bibelsk formet, og derfor sættes verberne saavidt muligt i fortid, skønt der naturligvis menes nutid eller endog fremtid; sætningen; min læsere maa nu dømme hvad den vil, saa skal fremtiden viise, at det skribenten i de dage skrev, var sandheder, skal altsaa læses: Deres excellence maa nu mene derom, hvad De vil, saa skal det nok vise sig, at hvad jeg nu foretager mig, vil være til gavn for Dem. I analogi hermed tør man vistnok ogsaa mene, at „ankomst“ og „ophold“ er brugt for sendelse.

Endelig er der det i brevet nr. 4 brugte billede af vejene; det tror jeg Beringskjolds paa disse omraader saa livfulde fantasi har skabt, medens han skrev brevet. Det er jo ogsaa saa letforstaaeligt for den indviede, at det ikke kan have voldet Bernstorff vanskeligheder: vejene er de forskellige politiske forbindelser, man kan haabe at naa i Petrograd, de, der skal køre ad dem, er de forskellige politikere, hvorom der kan være tale, de betegnes først som oxendrivere, senere som postheste, der gerne skal bringes til at trave ad „Bernstorffsvejen“, selv om det vil blive dyrt at faa den „banet“.

Endnu et forhold maa tages i betragtning ved studiet af disse breves stil. Det er klart, at Beringskjold i dem fører en tale, der ligger over, hvad han efter sin virkelige stilling burde kunne tillade sig, at han dels af naiv forfængelighed, dels af snu beregning, giver sig air af at være af en betydning, som han i virkeligheden ikke har haft, maaske ikke engang i sine egne øjne, men i alt fald hverken i Moltkes eller i Bernstorffs. Han taler om, hvad han udretter eller vil udrette i en tone, som om han virkelig

var en hovedperson i denne store sag — endskønt han idetmindste efterhaanden forstaaer, at han nu ikke engang vil blive taalt i Rusland og derfor ogsaa klogelig undviger i Königsberg. Det maa man ikke lade sig skuffe af, men forstaa, at Beringskjold er ude efter en god chance, der skal udnyttes; han anmasser sig, han trænger sig ind paa Bernstorff, fordi denne har set sig nødt til at give ham et lille indblik i hemmeligheder, han ellers aldrig vilde have faaet betroet, og til at søge en vis forstaaelse med ham. Dette udnytter nu Beringskjold ved en paagaaende intimitet, der allerede ytrer sig i alle de lønskrifter, han tillader sig at benytte ved siden af den ene for dette tilfælde aftalte; den undskyldning, han en enkelt gang gør for at »gaa saavidt med sin historie«, er næppe oprigtig ment. Hvad det for ham gælder om, er at drive Bernstorff ind i en saadan fortrolighed, at han aldrig mere kan ryste ham af sig. Og dette lykkedes.

Til oplysning om Beringskjolds holdning i disse dage overfor Moltke og Bernstorff er brevet nr. 4 langt det klarreste. Her siger Beringskjold tydeligt nok, at Bernstorff ikke maa opfatte det saaledes, at han, Beringskjold, tænker sig, at der skal kunne opnaas noget ved Rantzaus sendelse; naar han har villet være mellemmand derved, er det alene, fordi han regner med, at Rantzaus sendelse ved at vække rivaliseren skal gøre andre russiske politikere villige til at knytte forbindelse med Bernstorff i modsætning til den Moltke-Rantzauske aktion. Dermed mener han at have givet Bernstorff en plausibel forklaring af, at han overhovedet havde paataget sig at være Moltkes bud til Rantzau; hvis dette nu blot fører til, at andre optager en forbindelse med Bernstorff, haaber han, at denne atter vil blive hans ven, som han i fortiden har været det — men som han altsaa lige for tiden ikke er det og ikke kan være det. Aldeles afgørende er det imidlertid, at Beringskjold fortsætter, at hvis dette opnaas, saa kan han kun haabe, at ingen ved det danske hof, og da naturlig ikke Moltke, vil

vredes paa ham; skulde dette ske, er han i alt fald vis paa, at Bernstorff dog ikke vil forlade ham. Her er ganske tydeligt af Beringskjold selv angivet den modsætning i opfattelse mellem Moltke og Bernstorff i henseende til Rantzaus sendelse, som jeg har hævdet — Beringskjold frygter for, at det, at Rantzaus sendelse mislykkes, medens det lykkes Bernstorff at knytte heldige forbindelser, skal paa- drage ham Moltkes uvilje, i hvilket tilfælde han tager sin tilflugt til Bernstorffs beskyttelse. Det er derfor, jeg paa- staar, at min opfattelse saa langt fra at modbevises af de Beringskjoldske breve, endog finder direkte støtte i dem.

Men set paa baggrund af disse ganske klare udtalelser kan der næppe være nogen tvivl om, hvorledes det dunklere brev nr. 2 skal forstaas. Og fortolke det maa vi jo; vi kan ikke lægge dette saalidt som de andre Beringskjoldske breve til side med en flygtig bemærkning om, at de omtaler forhandlinger med Rantzau og forhandlinger med Moltke (332) — hvilken sidste angivelse endda knap nok er rigtig — vi maa besvare det spørgsmaal: hvorledes læste Bernstorff 26. marts 1762 dette dog meget vigtige brev, skrevet af Beringskjold i Danzig 13 dage tidligere? Dette spørgsmaal kommer vi ikke udenom, men det er efter min mening nu heller ikke vanskeligt at besvare. Den »liden oxendrivere«, der omtales heri, og om hvem det siges, at »Constantz« i febr.-marts »sendte« ham, kan kun være grev Rantzau, hvem Beringskjold netop har overbragt Moltkes ordrer. Men for Beringskjold har denne samtale med Rantzau sikkert været temmelig utilfredsstillende. Rantzau har næppe helt formaaet skjule sin ringeagt, og navnlig har han vel allerede nu sagt Beringskjold, at hans følgeskab vilde han helst være foruden. Rantzaus holdning har sikkert straks hos Beringskjold fremkaldt en fornærmet stemning, der i de følgende dage stiger til det raseri, der lyser ud af brevet nr. 5, hvor han er opfyldt af den dybeste medlidenhed med sig selv, fordi han maa finde sig i den maade, hvorpaa den overlegne Rantzau behandler

ham. Noget af denne fornærmelse kan nok spores i den stærke fremhævelse af, hvor uskikket Rantzau er til den sendelse, han har faaet betroet; dog fremhæver Beringskjold endnu hans mange gode egenskaber, ligesom bemærkningen om, at Rantzau næppe egner sig til diplomatisk arbejde paa et sted som Petrograd, hvor der gaar tusind løgne paa en sandhed, vel snarest sigter til Rantzaus oprigtighed og optimisme.

I det hele er det klart, at denne fornærmede stemning kun kan have haft ringe indflydelse paa Beringskjolds beslutning om at skrive dette brev; aarsagerne dertil laa længere tilbage. Beringskjolds mening med brevet er jo tydeligt nok, at han nu aabent vil erklære sig for Bernstorff og vil søge at overbevise ham om, at baade hvad han har foretaget sig, men navnlig hvad han foretager sig og vil foretage sig i fremtiden, er til fordel for ham. Han misbilliger nu selv den mission, han har paataget sig, og lidt i strid med brevets øvrige indhold motiverer han dette omslag med, at han nu ved selvsyn har overbevist sig om Rantzaus uegnethed; han bekender sit omslag med al den kraft, der er nødvendig for en nyomvendt: de som har bragt den person i forslag til de ting er enten udygtige mennesker til at udvælge saadan en person eller utroie tjenere af Constantz — saa dristigt tillader *ce coquin à double manteau* sig at skrive til Bernstorff om Moltke, i hvis ærinde han rejser. Selv føler han ogsaa, at dette dog er lidt vel stærkt, saa at det maaske endog vil forfejle sin virkning paa Bernstorff; derfor følger her undskyldningen for, at „jeg gaar saa vidt med min historie“. Kan man, naar man har læst disse sætninger, endnu mene, at Bernstorff og Moltke var ganske enige om at sende Rantzau til Petrograd?

Men dette brev indeholder, saa vidt jeg kan se, endnu en betydningsfuld forklaring af et forhold, der, fordi denne har manglet, hidtil har syntes meget uforklarligt. Prof. Friis meddeler (331) uden kommentarer den kendte, men mærkelige kendsgerning, at uagtet Beringskjolds mission natur-

ligvis skulde være meget hemmelig, synes denne, skønt han dog vel efter min ærede kritikers forklaring af hans sendelse maa have faaet nødvendigheden af dens hemmelighedsfuldhed indskærpet saavel af Moltke som af Bernstorff, der skal have været enige derom, aldeles ikke at have begrebet nødvendigheden heraf. Allerede i Hamburg plaprede han ud med, at han havde faaet betroet en kommission fra det danske hof; ja, ydermere, hans kalmukkiske tjener skrev straks fra Hamburg til en ven i Rusland om, hvad der var formaalet med hans herres rejse, et brev, der naturligtvis blev opsnappet og læst af det russiske politi. Nu kan man mene om Beringskjold hvad man vil, men dog ikke, at han var en dumrian; hans hamburgske aabenmundethed¹ kan imidlertid kun forklares som udslag af en formidabel dumhed, hvis min kritiker har ret i sin hypotese om Bernstorffs og Moltkes enighed. Der maa søges en anden forklaring — og den giver netop dette brev os. Om det hentyder til Beringskjolds aabenmundethed i Hamburg eller til en ganske tilsvarende i Danzig, kan være tvivlsomt, men det meddeles, at „almuen“ — der maaske er et nøgleord, men maaske dog virkelig kun betyder offentligheden — meget snart gættede, at grev Rantzau skulde sendes i overordentlig mission til Petrograd, skønt dette skulde være en stor hemmelighed. Og Beringskjold lægger heller ikke overfor Bernstorff nogen skjul paa, at han selv var delagtig i, at almuen gættede saa rigtigt: og siger skribenten til sin læsere: tænk icke, at jeg sagde det af nogen anden aarsag end som den følgende tid har vist og skal vise at være sandheder og for Constantz bestes skyld læseren berettet. Det ræsonnement, der tilskynder Beringskjold til denne meddelelse, er da følgende: selvom Bernstorff har været imod Rantzaus sendelse og maa ønske, at den skal mis-

¹ Jeg ved meget vel, at man ogsaa senere, saaledes under sammensværgelsen mod Struensee, bebrejdede Beringskjold hans aabenmundethed, men jeg kan ikke nægte, at jeg tror, at han ogsaa i det tilfælde har haft ganske gode subjektive grunde derfor.

lykkes, vil han dog vanskelig kunne forstaa, at jeg ikke har holdt mund dermed og maa finde det, at sendelsen er blevet bekendt, meget skadelig for danske interesser. Derfor maa der gives ham en forklaring, nemlig den, at da jeg er blevet overbevist om, at Rantzaus sendelse er et misgreb, modarbejder jeg den, og min aabenmundethed er et led i den plan, jeg til dette øjemærkes opnaaelse, som det hedder i brevet nr. 5, har lagt, hvilken naar den først helt aabenbarer sig for Bernstorff, kun kan finde hans billigelse. Saa vil det vise sig, at det, jeg har foretaget mig, har været „sandheder“, d. v. s. handlinger til gavn for Bernstorff, og naturligvis ogsaa handlinger „af en oprigtig zèle for C. hvem hand vist og alleene wor tilgiven“.

Efter denne redegørelse for de mere dunkle partier af de Beringskjoldske breve kan vi skride til en opsummering af de kendsgerninger, der af dem og vore andre kilder nu lader sig uddrage om Beringskjolds del i den Rantzauske sendelse. Beringskjold, der af Moltke er blevet kaldet til København, men som selv forstaaer, at han ikke kan undlade under sit ophold dær ogsaa at tale med udenrigsministeren, med hvem han allerede længe har staaet i forbindelse og som samtidig har foreslaaet ham at gaa til Rusland, fører i dagene 8.—18. febr. samtaler dels med Moltke, dels med Bernstorff.

Moltke meddeler ham, at han ønsker, at han skal rejse til Danzig for at overbringe Rantzaus ordre om at paatage sig en ekstraordinær mission til det russiske hof, og nærmere instruktioner om, hvorledes han dær vil have at optræde, og hvilke personer han kan benytte som hjælpere, forudsat at han vil paatage sig sendelsen. Omkostningerne ved rejsen afholdes, som brevet nr. 3 viser, af Moltke eller efter dennes ordrer, i kraft deraf kan Beringskjold trække paa den danske stats finansagenter. Men det samme brev viser, at Beringskjold ikke er helt sikker paa, at Moltkes ordre er tilstrækkelig, eftersom de danske finansagenter sorterer under udenrigsministeren; han forudsætter, at den

finansagent, hos hvem han har trukket de 800 hamb. cour., vil forespørge Bernstorff, om han skal honorere tratten, og han anmoder om, at Bernstorff vil give ordre dertil, dels fordi pengene delvis er medgaaet til formaal, som Bernstorff selv har angivet ham, dels fordi han, om han ønsker det, vil faa dem refunderet af Moltke — et forhold, der atter umuliggør, at Moltke og Bernstorff i dette tilfælde kan have handlet i enighed. Jeg antager, at Moltkes ordre til Beringskjold har indskrænket sig hertil; jeg tror ikke, at Moltke har givet Beringskjold nogen ordre om at følge Rantzau til Rusland, og jeg formoder, at dette har været et vægtigt moment blandt flere, der bestemte Beringskjold til at standse ved den russiske grænse.

Ogsaa om samtalerne mellem Beringskjold og Bernstorff er vi nu forholdsvis godt oplyst. De har selvfølgelig i alt fald til at begynde med været yderst forbeholdne; men eftersom Bernstorff formentlig ønskede at vide, hvad Moltke havde for med Beringskjold, og denne, hvorledes Bernstorff stillede sig til Moltkes forehavende, var en vis aabenhed efterhaanden nødvendig. De har, som Beringskjolds brev af 24. marts viser, ikke kunnet undgaa at nævne grev Rantzau, og Bernstorff har tilkendegivet Beringskjold sin mening om ham, formodentlig meget indtrængende, siden Beringskjold skriver: „gentagne gange“. I denne forbindelse har da Beringskjold meddelt Bernstorff Moltkes plan med Rantzau; og hvorledes nu end Bernstorff har modtaget denne meddelelse, som noget han allerede vidste eller som en overraskelse, saa har han i alt fald givet Beringskjold meget tydeligt at forstaa, at han ikke billigede denne sendelse. Iøvrigt har Bernstorff søgt atter at knytte Beringskjold til sig ved paany at anmode ham om at skaffe og sende ham spionageberetninger fra den rejse, han alligevel skulde foretage, og hertil er 16. febr. lønskriften blevet aftalt. Maaske har Bernstorff ogsaa gentaget sin tidligere opfordring til ham om selv at rejse til Rusland. Dog er det snarere Beringskjold, der har foreslaaet dette, medens Bernstorff ikke

har gjort indvendinger derimod, men dog bemærket, at hans beskytter i Petrograd, Brockdorff, ingen indflydelse havde mere, og at det derfor næppe kunde nytte ham noget at rejse dertil. Denne opfattelse har Beringskjold søgt at faa Bernstorff bort fra, han har fremhævet Brockdorffs og dermed sin egen betydning. Herunder har samtalen sikkert ogsaa berørt Saldern og det paa en saadan maade, at Beringskjold i alt fald har gættet sig til, at Bernstorff kunde ønske at slutte forbindelse med ham. Mere herom har Bernstorff ikke kunnet sige, fordi Haxthausens forhandlinger med Saldern kun lige var indledede¹, og mere har han heller ikke villet sige til Beringskjold, thi ordren til Haxthausen af 30. marts viser, at han endnu da ønskede at holde Beringskjold borte fra Saldern, ganske simpelt fordi han, der da kun havde modtaget Beringskjolds brev af 13. marts, endnu ikke var vis paa, at Beringskjold virkelig havde skiftet parti. Men at denne selv har forstaaet, hvor Bernstorff vilde hen, viser den frihed og dristighed, hvormed han i brevet nr. 4 omtaler de andre forbindelser, hvortil rivaliseren med Rantzaus sendelse kan give anledning, og bemærker, at naar, som Bernstorff foretrækker, andre skal bringes til at køre ad hans veje, saa vil posthestene blive dyre — utvivlsomt en meget tydelig allusion til Saldern.

¹ Jeg skænker prof. Friis hans bevis for (324), at Bernstorff „allerede“ i decbr. 1761 „var i færd med at knytte intim forbindelse med Saldern gennem dennes ven kancelliraad F. W. Otte“. Haxthausen skriver i brevet af 1762 ⁹/₁ til Bernstorff: il (Keith) est fort bien avec mr. de Saldern et comme ce dernier est le plus écouté de l'empereur et a plus d'esprit que mr. de Brockdorff, il nous est aussi l'homme le plus dangereux et il faudroit ce me semble tenter de le gagner ou au moins de le modérer par le canal de mr. Keith«. Dette brev modtog Bernstorff ²⁴/₁, og det staar fast, at forhandlingerne med Saldern og om betalingen til ham førtes af Haxthausen i februar og følgende maaneder 1762 i Petrograd. Jeg overser ikke (325) Holms og Vedels forsøg paa at forklare, at Saldern havde andre motiver end de privatøkonomiske, men jeg mener, at de strækker deres argumenter for stærkt. Salderns regninger er for store, og betalingen spiller for stor rolle for ham, til at man kan føre dette motiv tilbage i anden række blandt hans motiver.

Sikkert har Beringskjold haft adskilligt at tænke paa, da han 18. febr. rejste fra København. Han vidste, at Moltkes beslutning om at sende Rantzau til Petrograd, misbilligedes af Bernstorff, og denne har ogsaa givet ham at forstaa, at hans optræden som mellemmand for Moltke i denne sag maatte gøre det vanskeligt for Bernstorff at benytte ham til andet end ren spionage, hvad der maaske ellers havde været en mulighed for. Netop denne mulighed fristede i højeste grad Beringskjold, der imidlertid maatte indse, at betingelsen for dens virkeliggørelse var, at han atter kom i det fortroligst mulige forhold til Bernstorff, medens hans mission som Moltkes sendebud vilde finde sin afslutning i Danzig med overrækkelsen af ordren til Rantzau. Da han derfor i Hamburg mente at have faaet vished for, at Brockdorff endnu havde overtaget i Petrograd, tog han sit parti: fra nu af søgte han at udtænke midler til at modarbejde et heldigt resultat af Rantzaus sendelse udfra det ræsonnement, at derved forøgedes hans egne chancer for at spille den politiske rolle, han attraaede og ansaa sig egnet til, og at han i alt fald derved vilde opnaa retableringen af sit forhold til Bernstorff. Kun paa denne maade finder Beringskjolds optræden i Hamburg sin naturlige forklaring saavel som indholdet af hans breve til Bernstorff. Men endelig bliver derved ogsaa den dramatiske slutscene i Königsberg forstaaelig, der ellers heller ikke kan finde anden forklaring end en uforstaaelig taabelighed hos Beringskjold. Denne bestod som bekendt i, at Beringskjold efter, som det sagdes, at have pryglet og mishandlet sin tjener, af denne blev angivet som dansk spion, hvorpaa han paa den mest opsigtsvækkende maade flygtede bort i natten efter at have anmodet grev Rantzau om at ville tage sig af hans kuffert, hvad denne dog var for klog til. Sagen er, at paa dette tidspunkt var Beringskjold blevet klar over, at for ham selv var der ingen mulighed i Rusland; det personlige had, han imidlertid var kommet til at nære til Rantzau, bragte ham da til i konsekvens af,

hvad han allerede tidligere havde foretaget sig, at spille denne en sidste slem streg.¹

Efter omstændighederne havde han da opnaaet det bedst mulige; han havde udført Moltkes hverv, og han turde sikkert regne med en god modtagelse hos Bernstorff, der vilde støtte ham, hvis Moltke skulde finde et eller andet at bebrejde ham. Derfor søger han da ogsaa straks dagen efter, at han 8. apr. er kommet tilbage til København, en samtale med Bernstorff, og da han nogle dage senere kaldes til Fredensborg, henvender han sig atter til Bernstorff for af ham at faa instruktion om, hvad han nu egentlig skal sige til Moltke. Der er da heller ikke hverken i de dage eller senere mindste tegn til, at Bernstorff ikke skulde være særlig tilfreds med Beringskjold, tværtimod; 1763 bliver han belønnet med et generalkrigskommissariat, hvorved der banes ham en god vej til skabelsen af en formue.

Min ærede kritiker afviser (346) meget kategorisk enhver tanke om, at Rantzau blev modarbejdet fra Bernstorffs side:

¹ H. T. 9 R. I, 334. R. A. Haxthausens dep. 1762 ²⁷/₄: le comte Rantzau Ascheberg qui vient d'arriver me dit avoir fait le voyage de Dantzie avec le dit Beringskiold où ce dernier ayant maltraité son propre domestique en avoit été dénoncé près du gouverneur comme étant espion Danois sur quoi le commandant de la place avoit pris des mesures pour l'arrêter, mais Beringskiold voyant la sottise, qu'il avoit faite et se croyant un homme perdu, s'étoit évadé la même nuit après avoir préalablement prié le comte Ranzau d'avoir soin de sa malle, ce que pourtant celui-ci avoit refusé. J'espère qu'il aura eu assez de tems pour brûler ses papiers et qu'il aura pu gagner la frontière sans avoir été saisi sur la route Toutefois le comte Ranzau est furieux de s'être embarqué avec cet homme d'après des lettres qu'il me dit avoir reçu d'autorité très respectable de Copenhague par Beringskiold, contenant d'avoir une croyance entière et parfaite à ce qu'il lui proposeroit de faire, et celui-cy ayant voulu que le comte de Ranzau fit avec lui le voyage ici pour agir en notre faveur et moyenner un accomodement il s'y est preté et n'a pu retrousser chemin de Königsberg après avoir montré son passeport du résident de Russie à Danzie pour Petersbourg sans courir le risque d'être arrêté ayant déjà fait le voyage jusques-là avec un homme soupçonné et qui dans la nuit s'étoit éclipsé.

jeg kan ikke se rettere end, at han ved at fremdrage brevene fra Beringskjold til Bernstorff har haft det uheld at tilvejebringe endog særdeles gode beviser herfor. Ikke saaledes at forstaa, at der har foreligget nogen aftale mellem Bernstorff og Beringskjold herom, men denne har faaet saa meget ud af sine samtaler med Bernstorff, at han vidste, at han kunde gaa endog meget langt i direkte modarbejden af Rantzau uden at behøve at frygte for derved at vække mishag hos Bernstorff, tværtimod. Og Beringskjold er næppe den eneste, der har faaet en saadan avis; det er i alt fald højst mærkeligt, at den købmand Lindholm i Petrograd, der af Moltke er bleven Rantzau anbefalet som egnet til at være en fortrolig mellemmand mellem ham og det danske gesandtskab, øjeblikkelig og blankt afslaar at paatage sig besørgelsen af en billet fra ham til Haxthausen, saa at Rantzau nødes til at sende sin tjener afsted med den, hvorved kan straks kommer i fare for, at hans forbindelse med gesandtskabet skal blive kendt i Petrograd¹. Med rette bliver Rantzau forbavset over, at „man har opgivet mig en saa daarlig adresse“.

Da jeg i 1913 ikke kendte Beringskjolds breve, har jeg dengang iøvrigt ikke sigtet Bernstorff for paa anden maade at have modarbejdet Rantzau end ved ordren af 26. apr., hvori han instruerer Haxthausen paa den ene side om, at han ikke maa yde Rantzau nogensomhelst støtte eller give ham nogensomhelst oplysning om det danske gesandtskabs forbindelser, paa den anden side om, at han skal behandle Saldern som en fortrolig ven, og at han, for ikke at støde Saldern, end ikke maa forlange kvittering af ham for de penge, han udbetaler ham. Jeg synes stadig, at denne ordre maa siges at være et saa kraftigt udtryk for et modarbejde, som man kan ønske sig. Men hele spørgsmaalet om, hvilke slutninger man bør drage af indholdet af Bernstorffs ordrer til Haxthausen i denne tid sættes ogsaa ved de Beringskjoldske breve i en skarpere belysning, og jeg skal der-

¹ H. T. 8 R. IV², 14.

for nu vende tilbage til hovedbeviserne for, at det var Moltke, der uanset Bernstorff sendte Rantzau til Petrograd.

Jeg mente i 1913, at Bernstorffs fuldstændige tavshed om Rantzau overfor Haxthausen lige til ordren af 26. april fandt en naturlig forklaring deri, at han først i april fik tilstrækkelig sikker viden om i alt fald de nærmere omstændigheder ved Rantzaus sendelse. Vi ser nu, at Bernstorff har været fuldstændig à jour dermed siden Beringskjolds besøg 8.—18. febr. Men herved udelukkes blot enhver mulighed for, at der kan foreligge nogen aftale derom mellem Moltke og Bernstorff. Thi det staar jo fast, at først 26. apr. nævnte Bernstorff overhovedet Rantzau for Haxthausen, og først 22. maj giver han gesandten fyldigere instruktioner, trods dennes klager over manglen deraf allerede 27. april¹.

Det vil altsaa sige, at først 3½ maaned efter, at udenrigsministeren har besluttet under saa uhyre vanskelige forhold at sende en ekstraordinær afsending til Petrograd, giver han den danske gesandt dær instruktion om, hvorledes han skal forholde sig overfor ham. Eller man tænke sig blot, hvorledes vi maatte opfatte Bernstorffs første omtale af Beringskjolds Petrogradrejse, hvis prof. Friis havde ret

¹ R. A. Haxthausens dep. nr. 105 1762 ²⁷/₄: Ces menées me jettent dans le plus cruel embarras et multiplient infiniment mes chagrins et mes peines Comme V. E. garde un silence parfait sur l'arrivée et le but de la mission du c^{te} Ranzau Det er denne sidste bemærkning, man maa bide mærke i, fordi den indeholder Haxthausens beklagelse over at være ganske uden instruktion m. h. t. Rantzaus sendelse, som han dog formoder er af en anden karakter end Beringskjolds eller kapt. Salderns, hvorom han er averteret; han er i det øjeblik paa gr. af manglende instruktion ganske desorienteret. Derfor kan man ikke af denne vending slutte, at H. mente, at R. ikke svarede til, hvad han havde tænkt sig, da han foreslog sendelsen af en ambassadør (336), saasnart han fik vished for, at R. var ambassadøren, var han jo højst tilfreds med ham. Hvad H. beklager sig over, er alene manglen af instruktion; men antyder en saadan beklagelse fra en gesandts side overfor udenrigsministeren ikke en vis modsætning til denne? Jfr. Friis (335): Nogen modsætning mellem ham og Bernstorff spores ikke paa noget tidspunkt.

i sin formodning om, at den skete efter fælles beslutning af Bernstorff og Moltke. Det vilde da sige, at 30. marts konciperer Bernstorff en ordre til Haxthausen, faar den renskrevet, gennemlæser og underskriver den, og da han er naaet saa langt, farer der pludselig en tanke gennem hans hovede: det er sandt, for halvanden maaned siden blev Moltke og jeg jo enige om, at vi skulde sende Beringskjold og Rantzau til Petrograd, det maa Haxthausen dog have lidt at vide om — og saa rabler han paa den allerede fuldfærdige ordre et post scriptum i chiffre ned, hvor der blot staar: Beringskiold va vous arriver o. s. v., men ikke et ord om Rantzau. Ingen henvisning til nødvendigheden af nogen slags hemmeligholdelse vilde kunne forklare en saadan optræden fra udenrigsministerens side overfor gesandten¹, men forøvrigt er et saadant forklaringsforsøg ganske udelukket ved den simple kendsgerning, at 22. maj kan Bernstorff jo saa udmærket godt give Haxthausen en særdeles klar og meget aaben instruktion med hensyn til Rantzau. Hvorfor sendte Bernstorff ikke den selv samme instruktion til Haxthausen 22. febr. i stedet for 22. maj, naar han allerede da var enig med Moltke om Rantzaus sendelse? Fordi udenrigsministerens ellers uforklarlige og for gesandten højst pinlige tavshed i disse tre maaneder alene finder sin forklaring deri, at Bernstorff i den tid ikke vovede og ikke vilde aabenbare for Moltke, hvad han i virkeligheden vidste om dennes indgriben i den diplomatiske forbindelse med Petrograd.

Nej, min ærede kritikere paa intet kildecitat støttede formodning om Bernstorffs og Moltkes enighed og indbyrdes forstaaelse medfører saa fantastiske konsekvenser, at jeg ikke nærer nogen tvivl om, at han selv vil indse umuligheden af at opretholde den. Sagen er, at prof. Friis tager ganske fejl, naar han tror at kunne betegne min forklaring

¹ Prof. Friis forsøg (335) paa at forklare manglen af en instruktion ved „den vanskelige vinter“ og frygten for dechiffering er selvfølgelig ganske irrelevante.

(352—54) som en af mig opstillet hypotese uden noget hold i kilderne. At Moltke i 1762 sendte Rantzau til Petrograd uden Bernstorffs billigelse og vilje er nemlig ingen hypotese, men en simpel kendsgerning, der paa forskellig maade nævnes i kilderne. Jeg mente det i 1913 tilstrækkeligt at anføre Haxthausens to breve af 10. maj til Bernstorff og Moltke, fordi de saa uimodsigeligt lagde denne kendsgerning for dagen; netop derfor citerede jeg dem ogsaa, skønt jeg ellers maatte skære saa meget bort, meget fuldstændigt og paa originalsproget. Den afgørende sætning i brevet til Moltke har jeg allerede ovenfor citeret; jeg skal her gengive den i fri oversættelse: udelukkende fordi Rantzau uden betænkning har adlydt Deres excellences ønsker og ordre, som er blevet ham overbragt af Beringskjold, er han rejst hertil. Men ganske det samme siger Haxthausen lige saa bestemt i brevet til Bernstorff; ikke et sted saa meget som antyder han, at Bernstorff har haft mindste andel i Rantzaus sendelse, og til slut siger han udtrykkeligt, at Rantzau har gjort rejsen hertil efter *hoffets* ordre (*ayant fait ici le voyage par les volontés de la cour*). Og saaledes overalt, hvor Haxthausen omtaler den bemyndigelse, i kraft af hvilken Rantzau optræder i Petrograd; intetsteds antyder han blot muligheden af, at den skulde være ham givet efter aftale med eller billigelse af Bernstorff. De breve, som Beringskjold har bragt Rantzau, skriver sig fra „en meget anset autoritet i København“ (*d’authorité très respectable de Copenhague*), en vending, hvormed Haxthausen overfor Bernstorff omskriver Moltkes navn, men som han ikke kunde bruge, hvis denne autoritet var Bernstorff selv. Og netop det samme siger Bernstorff selv i sin endelige instruktion af 22. maj. Det er jo netop det, der staar i sætningen: tro ikke, at Rantzau har noget diplomatisk hverv, *ne pensés pas, qu’il ait aucune commission de S. M.* Thi denne sætning betyder naturligvis, som prof. Friis selv (333-34) meget rigtigt forklarer, kun: tro ikke, at jeg som udenrigsminister har givet Rantzau officiel ordre om at udføre noget diplo-

matisk hverv i Rusland, jeg har ingen del i eller ansvar for hans sendelse; men den skal naturligvis ikke betyde, at Rantzau overhovedet ingen ordre har haft, den skal ikke benægte den kendsgerning, at han er rejst efter ordre fra Moltke. Thi dette forhold erkendes straks i den følgende sætning, hvori det siges, at hans danske majestæt aldeles ikke ynder dobbeltforhandlinger, som saa let blot krydser hinanden, han benytter dem ikke ved noget hof og vil mindst af alt benytte dem ved det russiske hof. Nu vil „dobbeltforhandlinger“ (les doubles négociations) i denne forbindelse naturligvis ikke sige, at den danske udenrigsstyrelse ikke ved siden af en gesandt og ved samme hof som han lejlighedsvis benyttede ogsaa andre diplomatiske agenter; det gjorde Bernstorff jo netop selv i Petrograd. Ved les doubles négociations betegnes ledelse af et lands udenrigspolitik fra to bestemmende steder, saaledes som dette forhold i denne tid var saa velkendt fra Ludvig 15.s Frankrig, hvor der jævnsides den af udenrigsministeren ledede udenrigspolitik løb en anden, der dreves af hoffet selv ved dettes særlige diplomatiske sendebud. Netop et saadant tilfælde forelaa faktisk her: paa den ene side Bernstorff-Haxthausen, paa den anden Moltke-Rantzau, fuldstændig rigtigt karakteriseret af Haxthausen i brevet til Bernstorff af 10. maj, hvor han betegner Moltkes ordre som tilkendegivende hoffets vilje i modsætning til Bernstorffs. Men da denne skriver 22. maj, kan han meddele Haxthausen, at nu er der tilvejebragt en forstaaelse, hvorved den Moltke-Rantzauske aktion er indordnet under den almindelige udenrigske ledelse. Vendingen om dobbeltforhandlingen er netop beundringsværdig derved, at den paa engang tilkendegiver, at et saadant tilfælde har foreligget, samtidig med, at den meddeler Haxthausen desavoueringen af Moltke med en saadan finhed, at denne intet kunde finde at udsætte paa formen derfor. Det positive indhold af reguleringen mellem Bernstorff og Moltke er, at Rantzau skal have al mulig støtte af Haxthausen alene med undtagelse af, at

denne ikke maa meddele ham forbindelsen med Saldern. Det er alene med hensyn til dette punkt, at Bernstorff henholder sig til en „ordre expres de S. M.“, dette udtryk gælder ikke hele instruktionen. I 1913 opfattede jeg Bernstorffs anvendelse af denne vending som en tilkendegivelse fra ham til Haxthausen om, at det for en gangs skyld var ham, Bernstorff, der kunde paaberaabe sig en direkte ordre fra kongen. Nu erklærer min ærede kritiker to gange (334, 342), den ene gang endog kursiveret, at udtrykket „par ordre expres de S. M.“ altid „er ensbetydende med, at befalingen er Moltkes“ eller gives efter aftale med Moltke. Herom skal jeg nu kun sige, at ingen forsker i middelalderhistorie vilde kunne tænke sig at fremsætte en tekstfortolkning i saa kategorisk form uden at belægge den med parallelsteder. Men selvom jeg i allerhøjeste grad betvivler rigtigheden af denne tekstfortolkning, skal jeg iøvrigt ikke i denne forbindelse opponere mod den, eftersom den i realiteten blot medfører, at saa har altsaa Moltke selv 22. maj maattet tiltræde beslutningen om, at Haxthausen skulde holde Rantzau ude fra Saldern. At ordren af 22. maj i det hele er at opfatte som en sejr for Bernstorff over Moltke, har jeg allerede dengang stærkt nok fremhævet¹.

Selve den tanke, at der i maanederne febr.—maj 1762 skulde have bestaaet et modsætningsforhold mellem Bernstorff og Moltke i spørgsmaalet om, ved hvilke midler man endnu kunde søge at afværge det truende brud med Rusland, forekommer imidlertid min ærede kritiker aldeles overraskende. „Skulde episoden Beringskjold-Rantzau som et lynglimt aabne indblik til uenighed og modsætningsforhold, der ellers er forblevet skjult, eller blot til en pludselig krise i de to mænds ellers saa gode forhold midt under den farligste situation, de sammen kom til at gennemleve?“ spørger han (351) i højeste forbavselse. Naar han saa fortsætter (352): „kilderne indeholder intet herom“, mener han dog vel kun, at der ikke kan anføres nogen

¹ H. T. 8 R. IV², 18—19.

kilde, hvori det med rene ord staar skrevet eller direkte meddeles os, at et saadant modsætningsforhold var tilstede. Nu kan jeg ganske vist ikke forstaa, hvorledes min kritiker ganske kan se bort fra Haxthausens meget tydelige angivelse af netop dette modsætningsforhold mellem udenrigsministeren og „hoffet“, d. v. s. Moltke; han kunde dog næppe mene, at Haxthausen skulde være kluntet nok til direkte at skrive til de to store herrer eller en af dem, at de jo øjensynlig var uenige. Men bortset herfra kommer min ærede kritiker ved denne argumentation betænkelig nær til den gamle skriftlige procesmaades grundsætning: quod non est in actis, non est in mundo. Denne sætning er naturligvis særlig forkastelig i historisk forskning. Historikeren har af teksterne at uddrage alle kendsgerninger og derefter at give en forklaring af disse kendsgerningers indbyrdes forhold og sammenhæng og vel at mærke en forklaring, der indoptager og dækker alle af teksterne uddragne og i dem afhjemlede kendsgerninger. Nu tillader i dette tilfælde alle de af teksterne uddragne kendsgerninger, ogsaa, som jeg ovenfor har søgt at paavise, de af selve de Beringskjoldske breve uddragne kendsgerninger, ingen anden mulig forklaring end den, at der i febr.-maj 1762 bestod et modsætningsforhold mellem Bernstorff og Moltke i henseende til behandlingen af det russiske spørgsmaal. Men i saa tilfælde er det for den historiske forsker ogsaa aldeles ligegyldigt, om dette modsætningsforhold er udtrykkeligt bevidnet i et kildeudsagn eller ej. Det kan ikke tit nok siges, at det er *kendsgerningerne*, historikeren har at sammenholde og forklare, og at teksterne kun er hans materiale til kendsgerningernes uddragning.

Jeg mente i 1913 og mener endnu, at Haxthausens breve af 10. maj 1762 direkte bevidner modsætningsforholdet mellem Moltke og Bernstorff. Naar min ærede kritiker ikke vil indrømme dette, henholder jeg mig til, at kendsgerningerne gør denne forklaring alene mulig. Naar kritikerens saa siger: quod non est in actis, non est in mundo,

tager jeg mig endnu paa at bevise ham, at modsætningsforholdet endda er „in actis“, d. v. s. er direkte udtalt i andre breve end Haxthausens. Jeg maa herfor henvise min ærede kritiker til de af ham selv udgivne „Bernstorffske Papirer“. Samtidig med, at alt dette med Rantzau og Beringskjold foregik i København, Danzig og Petrograd, var A. P. Bernstorff blevet sendt til Paris for at gøre et forsøg paa at vinde Choiseul for den danske regerings politik. Naturligvis korresponderede han og onklen flittigt, og fra denne korrespondance henter jeg mit bevis. 16. febr. 1762, altsaa samme dag som J. H. E. Bernstorff aftalte sin lønskrift med Beringskjold, skrev han til brodersønnen: Vore efterretninger fra Petrograd er netop saadan, som jeg havde forudset dem. Hvis de, som har læst mine memoirer og depecher, vil gøre sig den ulejlighed at erindre dem, vil de finde, af jeg ikke har gjort de fejltagelser, som de maaske har tillagt mig. Men at de yder mig denne retfærdighed, forudsat at man overhovedet vil yde mig den, vil ikke kunne trøste mig for den tid, der er tabt og de ulykker, som sandsynligvis vil blive følgen deraf Faren er maaske meget overhængende, men vær vis paa, at vi ikke vil spille tid, og at selvom vore venner forlade os, vil vi dog forsøge ikke at opgive os selv Jeg er glad bevæget over, hvad Du skriver til mig om det held, Du mener at kunne haabe paa. Vi er at beklage, Du og jeg. Og 13. marts, da Beringskjold knap endnu var kommet til Danzig, skriver udenrigsministeren til sin brodersøn: Vi maa vente hver dag at blive angrebet. Det ser meget ud til, at Russerne ikke vil blive vor eneste fjende. Du forstaar mig nok¹.

I disse sætninger ser jeg direkte og klare tilkendegivelser fra Bernstorff selv af, at forholdet var som af mig hævdet. Under det forfærdende indtryk af den pludselige og overhængende fare, som tronskiftet i Rusland styrtede Danmark

¹ Bernst. Pap. I, 435—36, 451: Nons devons nous attendre à estre attaqués incessamment. Il y a bien d'apparence que les Russes ne seront pas nos seuls ennemis. Vous m'entendés.

ud i, er der fremkommet en alvorlig kritik af Bernstorffs ledelse af de udenrigspolitiske forhold fra deres side, „som har læst mine memoirer og mine depecher“. Er det de danske gesandter i udlandet, Bernstorff sigter til? Naturligvis ikke; det er Moltke og kongen, det er dem, som maaske nu ikke engang vil yde ham retfærdighed i deres bedømmelse af hans virksomhed; det er de venner, der maaske nu vil forlade ham. Og saaledes er forholdet endnu en maaned senere, kun at Bernstorff, der i februar er meget mistroelig og resigneret, nu er mere kamplysten, nu taler Bernstorff om fjender, hvor han i februar taler om svigtende venner. Thi hvem er de fjender, som „vi vil have at kæmpe med“ foruden Russerne? Man kan ikke svare: Preussen, dels fordi den politiske tilnærmelse mellem Preussen og Rusland paa det tidspunkt ikke var naaet saa vidt, at Bernstorff havde grund til at formode, at Preussen direkte vilde deltage i krigen¹, dels fordi man ikke kan se nogen grund til, at Bernstorff ikke, hvis det var hans mening, skulde have skrevet det en clair til sin brodersøn. Dette tilføjede „du forstaar mig nok“ betyder her som tilsvarende vendinger andre steder i brevene mellem de to Bernstorffer, at der hentydes til et ganske specielt forhold², i dette tilfælde netop til modsætningsforholdet mellem Bernstorff og Moltke. Vi maa endelig ogsaa mærke os den dobbelte brug, Bernstorff i disse to breve — og i mange andre — gør af ordene „vi“ og „vore“. De betyder nemlig ikke altid „Danmark“ eller „vi danske“, men som det meget klart siges i den sidste sætning af februarbrevet de to Bernstorffer selv, eller udtrykket „vi“ er en slags pluralis majestatis for jeg, Bernstorff. Saaledes bør det sikkert opfattes i den foregaaende sætning, saa at den bør læses: vær vis paa, at selvom Moltke nu forlader mig, vil jeg dog ikke opgive mig selv; et udtryk for, at Bernstorff ingensinde i sit liv,

¹ Vedel: Den ældre grev Bernstorffs ministerium 209—11.

² Bernst. Pap. I, 612—13 jvfr. H. T. 9 R. I, 135.

selv ikke i denne maaske hans mest fortvilede situation, var tilsinds at vige fra sin stilling uden kamp¹.

„Vi er at beklage, Du og jeg“ — denne sætning kan kun betyde, at Bernstorff forudser som en nærliggende mulighed, at modsætningsforholdet til Moltke kan faa hans fald til følge, og at hans fald vil medføre ogsaa brodersønnens. Om denne mulighed virkelig laa indenfor Moltkes hensigt eller tanke kan ikke oplyses ved det foreliggende materiale; men det indtryk, hans aktion gjorde paa Bernstorff, synes mig klart belyst. Over de fortrinlige førstehaandskilder, som Bernstorffs egne breve er, formede jeg derfor, som et referat af Bernstorffs tankegang, i 1913 den sætning: „thi nu gælder det ikke mere bare Danmarks frelse, nu gælder det Bernstorffs udenrigsministerportefeuille“, der har virket saa anstødeligt paa min kritiker, og maaske paa flere end ham. Om formen skal jeg ikke disputere; men om selve den deri udtrykte kendsgerning, at efter Bernstorffs opfattelse gjaldt det nu hans udenrigsministerportefeuille, mener jeg endnu at have Bernstorffs egne ord².

Hele dette spørgsmaal om Rantzaus sendelse kan synes en ringe sag, som det knap nok er værd at ofre saa mange ord paa. Betydning faar den imidlertid ved at være et led af det langt større spørgsmaal om, hvorledes vi i det hele skal tænke os udviklingen af forholdet mellem de to be-

¹ Jvfr. H. T. 9 R. I, 208 anm. 1.

² Lad mig med det samme omtale en anden lignende ytring, den at de 1200 rdlr., som Rantzau 1762 $\frac{6}{10}$ fik tilstaaet, var „en drikkeskilling, Moltke fandt for godt for velanstændigheds skyld at tilkaste ham“. H. T. 8. R. IV², 19. Prof. Friis anstrenger sig (349—51) for at gøre det sandsynligt, at Rantzau var tilfreds og glad for de 1200 rdlr. Han lægger her som ellers for megen vægt paa, at Rantzaus økonomiske forhold var derangede; det har spillet en lige saa ringe rolle for Rantzau som for andre af den tids stormænd, fordi de, naar alt kom til alt, havde tilstrækkelige af loven beskyttede aktiver til at bekymre sig alvorligt om deres gæld. Hvad Rantzau ønskede, og hvad selv Kuus' beretninger gaar ud paa at forklare, at han ønskede, var en kommando, ikke 1200 rdlr.

tydeligste danske statsmænd i Frederik 5.s og de første aar af Kristian 7.s tid. Besvarelsen af dette spørgsmaal har for min ærede kritiker ingen vanskeligheder; efter hans formening er det forlængst og en gang for alle afgjort. „Danske historikere har været enige om, at der var god forstaaelse og harmonisk samarbejde“ mellem Bernstorff og Moltke; „der foreligger intet om strid eller modsætning mellem dem, vi ved næppe nok, at de har været i saglig uoverensstemmelse om en eller anden af de udenrigspolitiske, økonomiske eller andre sager, hvorpaa de daglig sammen øvede afgørende indflydelse“. Dette er alt, hvad prof. Friis (317) mener at behøve til en fyldestgørende karakterisering af forholdet mellem de to statsmænd i de samfulde tyve aar, de havde at samarbejde. Thi det er ikke, som man kunde tro, blot i polemikens hede, at prof. Friis nøjes med denne kortfattedhed. I det nys udgivne andet bind af Bernstorfferne, hvor et hovedemne i den videnskabelige undersøgelse naturligt maatte være en nøje redegørelse for Bernstorffs stilling i den hele danske regeringskreds, finder man forholdet til Moltke omtalt paa fire sider¹. Æmnet er altsaa noget fyldigere behandlet, og dommen ikke helt saa kategorisk som i det ovenfor anførte citat; her indrømmes dog et par gange, at muligheden for en saglig uoverensstemmelse ikke er helt udelukket². For et positivt eksempel herpaa skal jeg iøvrigt atter henvise min ærede kritiker til hans egne Bernstorffske Papirer³, men maaske vil han afvise det, fordi det er fra tiden efter 1766. Herpaa skal jeg heller ikke lægge vægt; hovedsagen er, at prof. Friis i Bernstorffernes andet bind naar til ganske samme enkle dom som her, hvad man jo ogsaa maatte vente. Men ser

¹ Friis II, 31—34.

² Friis II, 32: det er jo ingenlunde umuligt, at der kan have gjort sig rent saglige uoverensstemmelser gældende. 33: Det vilde være besynderligt, om der . . . ikke skulde være opstaaet uoverensstemmelse . . . Der er dog ikke overleveret et eneste vidnesbyrd herom . . .

³ Bernst. Pap. I, 670.

man efter, paa hvilket kildegrundlag denne dom hviler, finder man, at den til støtte kun har to kilder. Den ene af disse er det ofte benyttede brev, som Bernstorff 1770 14. decbr. tilskrev Moltke, da denne ved konseillets ophævelse endelig var fjernet fra al delagtighed i regeringen¹. Prof. Friis gør selv den rigtige kritiske anmærkning, at man maa „henføre adskilligt i denne varme anerkendelse til den ejendommelige situation, hvori den blev udtalt“; men dermed er langt fra alt sagt om dette brevs kildeværdi i denne henseende. Sagen er, at her bevidner Bernstorff vel Moltkes uegennytte, hans tilbageholdenhed i anvendelsen af den magt, der i virkeligheden var lagt i hans haand, og hans iver for at arbejde for de samme ideer, som ogsaa havde ledet Bernstorff i hans politiske gerning — men til oplysning om, hvorledes forholdet imellem dem indbyrdes havde været i almindelighed eller til de forskellige tidspunkter i særdeleshed siger han ikke et eneste ord, saa at dette brev i virkeligheden ikke kan bruges til nogetsomhelst vidnesbyrd herom. Beviskraftig i saa henseende er derimod den anden kilde: Ulrik Adolf Holsteins udtalelse i hans memoirer om enigheden mellem Moltke og Bernstorff². Men naturligvis kan der ikke tillægges denne ytring større rækkevidde, end den kan have efter Holsteins mulighed for at bedømme dette forhold. Følgelig kan den ikke have nogen som helst beviskraft for tiden før 1763, da Holstein først fik noget kendskab til forholdene i de højeste regeringskredse. Han kom, som jeg i min forudgaaende studie har paavist, aldrig til at høre til de mest indviede; alligevel tvivler jeg ikke om, at der maa tillægges hans udtalelse

¹ Bernst. Pap. II, 377—78. Friis II, 29 og 34.

² R. A. Holsteins histoire I, 44, Friis II, 31 og 33, idet det samme kildested ligesom det foregaaende anvendes to gange i teksten, her endda saaledes, at man skulde tro at »den samtidige« paa 31 var en anden end den paa 33 optrædende »mand, der nøje kendte hofkredsens historie«. Endnu engang fordobles U. A. Holstein i anm. 1 til 33; men et kildested kan nu engang ikke blive til flere blot ved at gentages.

beviskraft i almindelighed for aarene 1763—1766, den tid han var i stand til paa temmelig nært hold at iagttage dette forhold. Men hertil maa hans udsagns gode kildeværdi ogsaa begrænses; saa lidt som det siger os noget om forholdet mellem Moltke og Bernstorff før 1763, saa lidt siger det os noget om forholdet mellem dem efter 1766.

Men hvorledes kan min ærede kritiker overhovedet mene, at hans ovenfor citerede ord eller hans noget bredere gentagelse af dem i Bernstorffernes andet bind er tilstrækkelig til karakterisering eller udredning af forholdet mellem Moltke og Bernstorff i de tyve aar? Jeg kan ikke se rettere end, at der her foreligger et typisk eksempel paa den historisk-skrivningens legendedannelse, som er os saa velkendt fra middelalderens naive munkehistorikere, og som en nyeste kritik ogsaa har paavist hos nutidens lærde historikere. Man kan endda i dette tilfælde iagttage selve legendedannelsens fremadskriden til afslutning. „Danske historikere har været enige om,“ siger min ærede kritiker, og dermed mener han Vedel og Holm. Men helt „enig“ er nu i alt fald Holm ikke, eftersom han mener, at der i de første aar af 1750-erne var en modsætning mellem Moltke og Bernstorff, der endog kunde vække formodning om eller forsøg paa at fremkalde en ministerkrise¹. Naar saa prof. Friis uden nogen begrundelse erklærer, at han ikke lægger saa megen vægt paa den hele sag som prof. Holm², vil dette saa vidt jeg kan se, blot sige, at han ved at fjerne endog den lille disharmoni, som endnu Holm havde ladet blive staaende, fuldender legenden om det ubrydeligt harmoniske forhold mellem Moltke og Bernstorff.

Denne legende har prof. Friis altsaa opretholdt og fuldendt i sit arbejde om Bernstorfferne og Danmark. Men modsiges maa den, fordi den hindrer os i at naa ind til en rigtigere forstaaelse af Frederik 5.s regering. Den har den fejl, at saaledes som den fremsættes, uden begrænsning

¹ Holm: Frederik 5. 1. afd., 13 f.

² Friis II, 390, anm. 2 til S. 32.

i tid eller til forhold, overhovedet uden nogen modifikation, er den ganske værdiløs. Hvis min ærede kritiker var en middelalderlig munk, ukendt med det politiske livs foreteelser, kunde jeg begribe hans tro paa, at en saadan forklaring af forholdet mellem to ledende, selvbevidste politikere var tilstrækkelig. Men saaledes er forholdet jo ingeniunde. Hvor vil prof. Friis blandt nutidige statsmænd af den art og rang, der her er tale om, finde et forhold, der svarer til det, han her supponerer? Et udmærket og loyalt samarbejde, naar tiden er til det — ja naturligvis. Men enhver politiker, der deltager i et saadant, vil vide, at det maa være begrænset efter tid og forhold — og dog er ved de faste partirammer muligheden for langvarigheden af et saadant samarbejde nu saa langt større end i 18. aarh. „Er det tænkeligt“, udbryder min ærede kritiker (351—52), „at forholdet mellem dem har været saa utrygt, at Bernstorff under krisen har frygtet en intrige eller svigten fra Moltkes side?“ Jeg mener ovenfor at have ført bevis for, at Bernstorff var fuldstændig klar over denne mulighed; men selv uden dette bevis maatte blot et ringe kendskab til det politiske liv sige en historiker, at en saadan mulighed altid maa foreligge. Fjernelsen af en mand, selv om man personligt højagter ham, er overbevist om hans politiske og administrative dygtighed og hæderlighed og om at han tilstræber de samme politiske maal som en selv, ja selvom man er hans næreste personlige ven, er nu engang et af de midler, hvorved en ledende politiker tænker sig og ogsaa undertiden har held til at besværges og afvende en alvorlig politisk krise. Der er derfor intet mærkeligt i Bernstorffs frygt for Moltke og intet mærkeligt i, at da krisen var drevet over, var han derfor lige saa meget som før, og vel snarere mere end før, ven med Moltke — Bernstorff kendte nemlig ogsaa de vilkaar, det politiske liv byder.

Det er sandt, at til en endelig skildring af forholdet mellem Moltke og Bernstorff yder de hidtil benyttede kilder os ikke meget, ganske særlig ikke, hvad tiden før 1762 an-

gaar. Skulde jeg paa det hidtil foreliggende kildegrundlag og uden nærmere dokumentation vove kort at fremsætte min opfattelse af udviklingen af forholdet imellem dem, vilde jeg sige: Moltke har ved sin plan for Frederik 5.s regering tilkendegivet, at han agtede at anvende sin magt — sin tronbestigelse kan man næsten sige — til at støtte den godsejerklike, som han forefandt som den herskende, og som i Frederik 5.s tid repræsenteredes af J. L. Holstein, Thott, Ahlefeldterne og senere Rosenkrantz. Han har ved forretningsordenen af 1749 tiltaget sig en bestemmelsesret i udenrigspolitiske spørgsmaal, som naturligvis ikke skulde være blot tilsyneladende, men en virkelighed. Han valgte i 1751 Bernstorff til udenrigsminister, fordi denne passede ham og regeringskredsen bedre end Lynar, og fordi han ansaa ham for en dygtigere diplomat, en mere international type af en verdensmand, og en udmærket kender af det moderne merkantilistiske arbejde for fremelskningen af et lands handels- og industriliv. I dette sidste punkt tog Moltke fejl, og det er en fortjeneste af prof. Friis, at han i Bernstorffernes 2. bind har fremhævet, omend ikke tilstrækkeligt indtrængende og ikke dragende konsekvenserne deraf, hvilken fiasko Bernstorffs bestræbelser paa dette omraade var. Men heller ikke den stilling som departementschef for de udenrigske sager under Moltke, som denne havde tiltænkt ham, var Bernstorff helt villig til at indtage; hvor vanskeligt forholdet end var og maatte være; søgte Bernstorff dog at hævde sin ministerstilling. Hans dygtighed som diplomat bevirkede, at Moltke indrømmede ham større selvstændighed i ledelsen; men hans stilling var dog ikke anderledes end, at han maatte finde sig i og være forberedt paa Moltkes indgriben, eventuelt paa, at denne foretog selvstændige skridt, paa des doubles négociations. Dette vedvarede lige op til 1762, og Moltkes sendelse af Rantzau til Petrograd kunde derfor ikke være nogen overraskelse for Bernstorff, ligesom han ogsaa maatte anse det for en nærliggende mulighed, at Moltke kunde tænke sig under denne

alvorlige krise at bringe ham selv som offer — selvom denne tanke i virkeligheden ikke har ligget indenfor Moltkes overvejelser. Bernstorff havde da det store held, at krisen 1762 drev over — ingen ved, hvor megen del Rantzau ved sine frimodige udtalelser om den danske stats militærmagt har haft i, at Zarens omgivelser bestyrkedes i ikke at ville krigen og planlagde den revolution, som afværgede den. Fra da af blev Bernstorffs stilling en langt fastere, og han og Moltke knyttes nært sammen ved den fælles modstand mod St. Germain og hans kreds; for aarene 1763—1766 har derfor Ulrik Adolf Holstein sikkert ret i sin fremhævelse af enigheden imellem dem.

Men umiddelbart efter Frederik 5.s død skrev A. P. Bernstorff til sin fader¹: „alle ministrene har iøvrigt nu en langt større magt end de nogensinde har haft under den afdøde konge, thi en almægtig yndling tiltager sig nødvendigvis en meget stor del af den myndighed, der tilkommer departementerne, hvor god ven han saa ogsaa er af disses ledere“. I disse højst fortrolige ord læser vi naturligvis netop udenrigsministerens egen dom over det forhold, hvori han i Frederik 5.s tid havde maattet staa og stille sig i til Moltke; først nu, da døden havde befriet, fik J. H. E. Bernstorff den magt i hænderne, der tilkom ham som udenrigsminister. Og Moltkes paafølgende fald 1766 16. juli var en yderligere lettelse for Bernstorff og hans nærmeste; nu først var der mulighed for, at Bernstorff kunde komme til at indtage den stilling indenfor regeringen, der efter hans mening tilkom ham. Enhver, der gennemser ytringerne om Moltke² i Bernstorffernes indbyrdes korrespondance umiddelbart før og efter dennes fald, vil da ogsaa blive slaaet af, at der blandt dem ikke forekommer et ord til beklagelse af denne trofaste ven og beskytters skæbne; de er præget af en koldblodighed, der mest af alt ligner tilfredshed, med et og andet stænk af skadefryd.

¹ Bernst. Pap. I, 342, Friis II, 31.

² Bernst. Pap. I, 341—43, 347—48, 359, 466—67, 470, 477—79.

At det paa den anden side heller ikke var hjælp fra Bernstorff, Moltkes venner regnede med, naar de i den følgende tid arbejdede for hans tilbagevenden til politisk indflydelse, derom vidner et brev fra Fr. Chr. Rosenkrantz til A. G. Moltke, hvormed jeg ved et tilfælde er bleven bekendt. Det er skrevet kort efter 1767, 30. marts, da Magnus Moltke blev udnævnt til chef for garden og deputeret i generalkrigsdirektoriet i stedet for grev Gørtz. Rosenkrantz giver her A. G. Moltke det raad at skrive to breve til Sperling og St. Germain, hvori han takker dem for at have bevirket sønnens udnævnelse. Iøvrigt burde brevene efter Rosenkrantz' mening indeholde forsikringer om Moltkes loyale sindelag overfor kongen, saa at de viste, at han ikke var uimodtagelig for den udviste venlighed, at han ikke var vred eller ønskede hævn. Tanken var, at enten Sperling eller St. Germain skulde vise det fra Moltke modtagne brev til kongen og derved fremkalde en tilnærmelse. Mest lid satte Rosenkrantz i saa henseende til St. Germain, fordi denne hadede Danneskjold, Reventlow og prinsen af Hessen, og fordi han kunde behøve politisk støtte, som han da maaske vilde søge hos Moltke, hvem han allerede omtalte for kongen som en minister, der var Bernstorff og Reventlow langt overlegen. Det var da i alt fald Rosenkrantz' mening, at Moltkes ønske om en tilbagevenden paa det givne tidspunkt maaske vilde finde støtte hos St. Germain, men næppe hos Reventlow eller Bernstorff.

Saa velskrevet og underholdende som prof. Friis' arbejde om Bernstorfferne er, vil det altid være en berigelse af vor historiske literatur. Men jeg maa beklage, at han saavel heri som naar han kritiserer mig, afviser tanken om, at det kritiske forarbejde, der anses for nødvendigt for studiet og fremstillingen af ældre tiders historie, er nødvendigt ogsaa for forskningen i 18. aarh.s historie. Undertiden, som netop hvor talen er om Bernstorffs stilling som udenrigsminister i Frederik 5.s tid, giver han os lige en anelse om, hvilket stof der i virkeligheden foreligger til en kritisk undersøgelse heraf. Vi faar f. e. at vide, at „idelig finder

man ved Bernstorffs udkast en billet fra Moltke, der siger, at koncepten er helt „conforme med hans majestæts ønsker“, — og dette vil vel i analogi med tolkningen af udtrykket „par ordre expres de S. M.“ sige: helt conforme med Moltkes ønsker — eller „under forhandlingerne kunde Moltke og Berckentin meget vel stille ændringsforslag, der blev fulgt af Bernstorff“¹; men hvorledes kan vi kontrollere rigtigheden af den derefter følgende erklæring om, at »det er givet, at udenrigspolitikken i alt væsentlig og uden brydninger af betydning blev ledet, som han (Bernstorff) vilde“, naar den kritiske undersøgelse mangler, hvoraf denne slutning skulde fremgaa. En anden gang fremhæver prof. Friis selv, at der til begrundelse af en dom over Bernstorffs industrielle politik findes mængder af akter, deriblandt en snes store pakker vedkommende de danske fabriker og en mængde breve og akter vedrørende de fabriker, som Bernstorff og Wasserschlebe havde med at gøre². Man skulde tro, at den temmelig sikre udsigt til i det mindste her, paa dette dog meget vigtige punkt af Bernstorffs embedsvirksomhed, at naa til en ved sikre kendsgerninger fuldt begrundet dom, maatte lokke forskeren. Men nej, „kun for enkelte anlægs vedkommende er oplysningerne saa fuldstændige, at vi virkelig kan danne os det skøn, vi ønskede at naa til; vort indtryk bliver i reglen usikkert“. . . „dommen over Bernstorffs og Wasserschlebes ævner til at bedømme mennesker eller konjunkturer maa mest bygges paa spredte iagttagelser.“

Det er paa dette punkt, der er en grundanskuelse hos min ærede kritiker, at jeg tror, han gør sig skyldig i en alvorlig fejltagelse. Holm har nu engang i sit store værk om 18. aarh. givet os en foreløbig orienterende skildring, Vedel dertil en tilsvarende foreløbig orienterende monografi over Bernstorffs udenrigspolitik; skal den videnskabelige forskning her naa videre, maa det ske ved, at ny frem-

¹ Friis II, 104—5.

² Friis II, 250—51.

stilling underbygges med kritiske undersøgelser af den art og karakter, der anses for nødvendige forarbejder til ny fremstilling af alle ældre tiders historie. Det er dette standpunkt, jeg har søgt at hævde og fremdeles ved eksempler vil hævde i disse kritiske studier over nyere dansk historie. Og jeg nærer den tro, at naar prof. Friis skal til at skildre den store brydningstid efter 1766 i 3. bind af sit værk, som jeg haaber det maa lykkes for ham at fuldende, naar han skal til at give en forstaaelig forklaring af, hvorledes det gik til, at denne storslaaede enighed mellem de ledende statsmænd pludselig opløste sig i den vildeste uenighed, og navnlig, naar han skal til at skifte sol og vind ligeligt mellem den bernstorffske regering, der faldt, og den struenseeske, der kom — saa vil han indrømme mig, at fast kritik af »de danske historikeres« hidtidige skildring af den regering, der faldt, er nødvendig til retfærdig vurdering af den regering, der kom.